ZÁPISNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKOVEDCA
ROČNÍK 10 - 1991 - ČÍSLO 1 a 2

Obsah

3. celoslovenské stretnutie jazykovedcov, Smolenice 5.-6. XII. 1990, Interdisciplinárny seminár **Súčasný pohyb v toponymii**. K. BUZÁSSYOVÁ 1
BLANÁR, V.: K porovnávaniu lexiky slovanských jazykov z diachrónneho hľadiska 4
MAJTÁN, M.: Súčasný pohyb v toponymii 6
DVONČ, L.: O zmenách názvov ulíc a námestí 7
ODALOŠ, P.: Tradicionalizácia a internacionalizácia toponým 9
HORŇANSKÝ, I.: Príspevok k medzinárodnej regulácii používania dvojitých geografických názvov 10

Tézy prednášok
MYJAVCOVÁ, M.: Slovenčina v Juhoslávii 12
HUTCHINS, J. W.: Machine Translation in the Eighties . . 13
BOSÁK, J.: Variantnosť ako lingvistický princíp 16
HORECKÝ, J.: Naratívne výpovedné akty 17
KRAUS, J.: Rétorika a jazyková kultura (Poznámky k historickému vývoji oborů) 19
HORECKÝ, J.: Teória výpovedných aktov 19
MISTRÍK, J.: Vektory komunikácie 20
FURDÍK, J.: Onomaziologické symetrie a asymetrie v lexike slovanských jazykov 21
PAVLOVIČ, J.: Teoretické problémy negácie v slovenčine . 23
BUJUKLIEV, I.: Preklad a jazyková kultúra stredoveku . . 24
ZIMEK, R.: Pragmalingvistika - jej ciele a úlohy 24
KAČALA, J.: K podstate aktualizácie 25
MIKO, F.: Z trendov súčasnej filológie 26
BLANÁR, V.: 17. medzinárodný kongres v Helsinkách 27
BOSÁK, J.: O sociolingvistickom prístupe v skúmaní súčasných slovanských jazykov 28
KROŠLÁKOVÁ, E.: Život a dielo Konštantína a Metoda v cirkevnoslovanských literárnych pamiatkach 29
SKLADANÁ, J.: Slovenská frazeológia z hľadiska diachrónie 30
DORUĽA, J.: O slovenskej jazykovej a etnickej jednote . . 31
MISTRÍK, J.: Vektory komunikácie 33
MISTRÍK, J.: Situácia v komunikácii 35
KOLLÁR, D.: Pohyb v slovnej zásobe súčasnej spisovnej ruštiny 36
ONDREJOVIČ, S.: Slovenský jazyk a sociolingvistika . . . 38

Oznamy SJS
Informácia o zrušení zľavy v predajni Veda 39
Informácia o ustanovení Komisie pre výskum frazeológie pri Slovenskom komitéte slavistov 39
Informácia o 4. celoslovenskom stretnutí jazykovedcov . . 40
Informácia o termíne Kolokvia mladých jazykovedcov . . . 40
Zmeny údajov 40
Knižné novinky 40

3. celoslovenské stretnutie jazykovedcov

Smolenice 5.-6. XII. 1990
Interdisciplinárny seminár **Súčasný pohyb v toponymii**

Závažné politické a spoločenské zmeny, najmä revolučného charakteru, sú často sprevádzané tendenciou odstraňovať názvy verejných priestranstiev pomenovaných podľa osobností a udalostí, ktoré sú z hľadiska zmenenej politickej situácie ako motivačný základ názvov nevhodné, alebo sa pokladajú za nevhodné. Cyklus článkov publikovaných v minulom roku v bratislavskom Večerníku, v ktorých **PhDr. Viliam Horváth**, riaditeľ Archívu mesta Bratislavy a predseda novozriadenej názvoslovnej komisie Národného výboru hl. mesta Bratislavy, odôvodňoval jednotlivé návrhy na zmeny názvov bratislavských ulíc a námestí, ale aj niektoré už realizované zmeny názvov obcí, vzbudil medzi naším obyvateľstvom súhlasné aj nesúhlasné reakcie.

Premenúvanie obcí a ulíc predstavuje v geopolitickom priestore, v ktorom sa Česko-Slovensko nachádza, problematiku citlivú z politického, národného, národnostného i kultúrno-historického hľadiska. Výbor SJS pri SAV sa preto rozhodol pripraviť v rámci 3. celoslovenského stretnutia jazykovedcov interdisciplinárny seminár venovaný týmto otázkam. Na podujatí, ktoré sa konalo **5.-6. XII. 1990 v Smoleniciach**, sa okrem jazykovedcov zo SAV a z vysokých škôl zúčastnili aj historici, etnografi, zástupcovia Slovenského úradu geodézie a kartografie, Ministerstva vnútra SR i zástupcovia partnerských inštitúcií z Českej republiky - Ústavu pro jazyk český ČSAV a Archívu hl. mesta Prahy.

V úvode stretnutia zameraného na toponymické otázky si jazykovedná obec pripomenula 70. narodeniny **doc. dr. Vincenta Blanára, DrSc.**, vedca, ktorý sa (okrem iného) významne zaslúžil o rozvoj slovenskej onomastiky. Doc. Blanár predniesol prednášku na tému porovnávanie lexiky slovanských jazykov z diachrónneho hľadiska (tézy uvádzame na s. 5-8).

Seminárom **Súčasný pohyb v toponymii** SJS pri SAV sledovala cieľ oboznámiť širšiu vedeckú obec a) s novým Zákonom SNR o územnom a správnom členení Slovenskej republiky (zákon nadobudol účinnosť dňom 19. XII. 1990), ktorého súčasťou je aj legislatívna norma regulujúca oprávnenie určovať názvy obcí, častí obcí, ako aj názvy ulíc a iných verejných priestranstiev;
b) s doterajšou činnosťou nových názvoslovných komisií zriadených v júni 1990 pri Ministerstve vnútra SR, resp. (v prípade premenúvania ulíc) aj pri NV hl. mesta Bratislavy (v novej štátnej správe magistrátu);
c) so štandardizáciou geografického názvoslovia v medzinárodnom kontexte, osobitne s tým, ako jednotlivé európske štáty, ale aj štáty na iných kontinentoch reagujú na odporúčania v poslednom dvadsaťročí usporadúvaných konferencií OSN o štandardizácii geografických názvov.

Úvodné vstupy do diskusie predniesli členovia spomenutých názvoslovných komisií, k prvým dvom okruhom jazykovedci - onomastici **M. Majtán** (o problematike premenúvania obcí; tézy na s. 9-10) a **L. Dvonč** (o problematike zmien názvov ulíc a námestí; tézy na s. 10-12). O treťom okruhu referoval

geodet **Ing.I. Horňanský** zo Slovenského úradu geodézie a kartografie (tézy na s. 14-17). Referáty tvorili iba stručné vstupy do voľnej neformálnej diskusie, ktorá bola ťažiskom seminára. Okrem informačného cieľa totiž usporiadatelia sledovali aj druhý cieľ - iniciovať podnety, ktorými by vedci z rozličných vedných disciplín mohli pomôcť pri riešení tohto aktuálneho problému, ktorý naša spoločnosť v súčasnosti rieši.

Z referátov a diskusií tu vyberáme predovšetkým názory signalizujúce isté problémy, ktoré môžu prichádzať do úvahy pri uplatňovaní nového Zákona SNR o územnom členení Slovenskej republiky v zložke týkajúcej sa premenúvania obcí a ich častí a ulíc, a ktoré stoja za zamyslenie. Podľa zákona založiť alebo zrušiť obec, ako aj určovať obci názov patrí Vláde SR. Rozhodnúť o názve obce možno iba so súhlasom alebo na návrh obyvateľov obce. Názor obyvateľov obce sa zisťuje hlasovaním podľa osobitných predpisov. Podľa **M. Majtána** niet problémov v bloku zmien, ktoré nastávajú v súvise s tým, že v minulosti administratívnym nariadením zlučované obce sa v súčasnosti opäť osamostatňujú. Isté problémy (národnostné) vznikajú na južnom Slovensku v dôsledku prejavujúcej sa tendencie navrátiť dvojjazyčné názvy obcí, pričom podľa súčasnej vyhlášky sa vylučuje používanie dubletných názvov. K tomuto problému okrem iného diskutoval historik **V. Sedlák**. Poukázal na to, že uvádzanie dvojjazyčných názvov je len vonkajškovou vecou, ktorá nič, alebo len veľmi málo hovorí o tom, do akej miery je štátna politika voči príslušnej menšine demokratická. Oprávnenosť tohto názoru nepriamo potvrdili v ďalšej časti diskusie údaje z viacerých štátov, ktoré uviedol **I. Horňanský**. Dvojnázvy alebo názvy v menšinových, resp. domorodých jazykoch sa často objavujú na mapách tých štátov a z tých území, kde nastal vysoký stupeň asimilácie príslušnej menšiny. (Napr. posledných 8 - 10 rokov sa v USA a v Kanade uvádzajú názvy geografických objektov na mapách príslušných lokalít v indiánskych a eskimáckych jazykoch.)

Pri zmenách v názvoch ulíc a námestí, kde sa uplatňuje požiadavka vrátiť sa v stredovekých a historických jadrách miest k pôvodným historickým názvom, absolutizácia tejto požiadavky a jej uplatňovanie aj tam, kde zmena názvu nie je motivovaná snahou odstrániť dôsledok nevhodnej ideologizácie, napr. v Bratislave požiadavka zmeniť aj názvy typu *Jesenského ulica, Hurbanovo námestie*, môže podľa **L. Dvonča** prispievať skôr k prehlbovaniu straty slovenského národného povedomia. Tohto problému sa dotkol aj etnograf **P. Salner**, ktorý v diskusii zdôraznil najmä požiadavku, aby si každé mesto vytvorilo systém názvov podporujúci to, čo tvorí jeho špecifiku a je práve preň charakteristické. Príklady takéhoto druhu uviedol so sympatiami prijatý diskusný príspevok **P. Odaloša** o pohybe názvov v meste a okrese Banská Bystrica (tézy na s. 12-14). Skúsenosti tamojšej názvoslovnej komisie ukazujú, že v menších obciach sa tradičné názvy revokujú veľmi ľahko, ekologizácia tradicionalizáciou sa prijíma bez väčších problémov. S počtom obyvateľstva v mestách protichodné názory na navrhované riešenia stúpajú. Potvrdili to aj informácie o situácii v Prahe, kde neexistuje názvoslovná komisia na koordináciu a reguláciu zmien. Premenúvanie obcí nie je v ČR vôbec aktuálne.

Treba súhlasiť s pripomienkou **L. Dvonča**, že ak sa "uvoľnený" názov z historického jadra mesta napr. v Bratislave prenesie na niektorú ulicu v sídlisku, efekt formálnej diferencie podôb v prípadoch typu *Beblavého ulica - Ulica Pavla Beblavého* sa nedosiahne. V bežnej hovorenej reči sa totiž druhý variant skracuje práve na podobu uvedenú na prvom mieste. Návrat k historicky staršiemu názvu obce sa niekedy môže dostať do kolízie s princípom medzinárodnej komunikačnej zaužívanosti (napr. názov *Štúrovo* nemožno zmeniť na *Parkán*, lebo ide o názov dôležitého medzinárodného železničného uzla). Je príznačné, že na svetovom onomastickom kongrese, ktorý sa konal v septembri 1990 v Helsinkách, práve zástupcovia zo ZSSR zdôraznili, že historické názvy typu *Nižný Novgorod* (donedávna *Gorkij*) si zaslúžia štatút kultúrnych pamiatok.

Mnoho zaujímavých faktov obsahoval referát **I. Horňanského**, ktorý podal prehľad o chronológii a súčasnom stave regulácie geografického názvoslovia v medzinárodnom kontexte. Hovoril najmä o odporúčaniach rezolúcií, ku ktorým sa dospelo na jednotlivých zasadnutiach konferencií OSN o štandardizácii geografických názvov od r. 1967 podnes. Účastníci seminára sa mohli dozvedieť, ako diferencovane postupujú jednotlivé štáty v uvádzaní jedného názvu alebo dvojnázvov (medzi nimi jeden typ predstavujú dvojjazyčné názvy vo väčšinovom a v menšinovom jazyku) v závislosti od konkrétnej politickej situácie a nielen od federatívneho či konfederatívneho charakteru štátu. Do spolupráce s konferenciou OSN sú zapojené štáty, ktoré sa pri riešení problému uvádzania dvojnázvov dopracovali k istému stavu a boli ochotné zverejniť príslušné údaje pre zahraničie (splnili požiadavku publikovať vo svetových jazykoch kartografiu svojej krajiny). Zo štátov bývalého sovietskeho bloku zatiaľ splnilo odporúčania OSN iba Česko-Slovensko - spolupracuje s touto inštitúciou práve prostredníctvom Slovenského úradu geodézie a kartografie. Úrad má k dispozícii údaje z vyše 140 spolupracujúcich krajín. Napr. Fínsko, ktoré sa nám niekedy odporúča za vzor, predstavuje podľa týchto údajov absolútnu špičku v tolerancii k jazykom menšín, je vysoko nad priemerom, a tým sa výrazne odlišuje od ostatných štátov. Celkovo, ako ukázal referent, sa odporúčania OSN o štandardizácii geografických názvov darí realizovať len veľmi pomaly.

Diskusia na seminári **Súčasný pohyb v toponymii** vyústila do niekoľkých všeobecnejších záverov, ktoré organizátori seminára poslali ako konštruktívny podnet obidvom relevantným komisiám - Názvoslovnej komisii Ministerstva vnútra SR pre reguláciu názvov obcí a Názvoslovnej komisii NV hl. mesta Bratislavy usmerňujúcej názvy ulíc a iných verejných priestranstiev v Bratislave.

PhDr. Klára Buzássyová, CSc.

Závery prijaté účastníkmi seminára organizovaného Slovenskou jazykovednou spoločnosťou pri SAV na tému Súčasný pohyb v toponymii

1. Súčasný pohyb v toponymii je prirodzeným dôsledkom nových demokratických spoločenských zmien. Úlohou kompetentných orgánov a inštitúcií je tento pohyb cieľavedome regulovať tak, aby sa odstránili chybné a so zreteľom na súčasnú spoločenskú situáciu nevhodné názvy obcí a ich častí, ulíc a iných

verejných priestranstiev a nahradili sa pôvodnými alebo (v prípade ulíc a iných verejných priestranstiev) novými, spoločensky primeranými názvami, vychádzajúcimi z miestnej geografickej situácie a z historickej a kultúrnej tradície.
2. Táto regulácia by mala sledovať predovšetkým štátnu a národnú suverenitu Slovenska a súčasne brať do úvahy odporúčania medzinárodných inštitúcií.
3. Hlavným činiteľom ovplyvňujúcim regulovanie tohto pohybu by malo byť udržanie stability v názvosloví. Táto stabilita je predpokladom dobrej komunikatívnosti, informatívnosti, správneho fungovania názvov v spoločnosti aj v medzinárodnej komunikácii.
4. Odporúčame osobitne dôkladne a precízne analyzovať a zvažovať prípadné návrhy na zmenu súčasného stavu tak, aby sa v maximálnej miere vylúčila subjektívnosť v podávaní návrhov na zmeny i v samotných návrhoch.

K porovnávaniu lexiky slovanských jazykov z diachrónneho hľadiska

Porovnávacia jazykoveda sa obyčajne delí na historicko-porovnávaciu, typologickú a konfrontačnú. Aj pri výskume slovnej zásoby rozoznávame historicko-porovnávací, typologický a konfrontačný úsek. Najprepracovanejšie je - najmä vďaka významným úspechom slovanskej lexikografie - synchrónne porovnávanie slovanskej lexiky, konfrontačná lexikológia. My chceme podať príspevok k historicko-porovnávacej lexikológii, ktorá patrí vo viacerom ohľade k perspektívnym úlohám porovnávacej slovanskej jazykovedy.

Princípy porovnávania lexikálnej stavby slovanských jazykov objasňujeme na pozadí ich celkového, najmä lexikálneho vývinu. Základom medzijazykovej konfrontácie sú systémové zákonitosti a vývinové postupy, ktoré sa odhaľujú vnútrosystémovou analýzou porovnávaných jazykov. Vnútrosystémová analýza sa opiera o spôsoby organizácie slovnej zásoby. K porovnávacej charakteristike makrosystémov sa dostávame cez porovnávaciu analýzu čiastkových lexikálno-sémantických systémov (onomaziologických paradigiem) a k analýze mikrosystémov cez porovnávaciu analýzu obsahovej a formálnej stránky lexikálnych jednotiek.

Aj historicko-porovnávací aspekt sa zakladá na dvoch hlavných princípoch; prvým je systémová organizácia lexiky, druhým je funkčný prístup k jazyku. Vývojovú dynamiku tvorí vnútorná jednota špecifických zákonitostí (ktorými sa rozumejú rozmanité vývinové postupy v lexike slovanských jazykov) a všeobecných zákonitostí (ide o upevňovanie jazykovej súmernosti v lexikálnom vývine a o odstraňovanie vnútrosystémových rozporov medzi jednotnou // nejednotnou formou a jednotným // nejednotným významom) so zreteľom na rozvíjajúce sa komunikačné potreby. Túto vývinovú dynamiku postihujeme komplexnou lexikálno-sémantickou analýzou, t.j. uplatnením viacerých metodických postupov pri rekonštrukcii významovej stavby lexikálnej jednotky, čiastkového systému a makrosystému. Z konfrontačného a typologického opisu súčasnej slovnej zásoby sa uplatňujú pri historicko-porovnávacom výskume najmä tieto princípy porovnávania: kvantitatívna a štatistická charakteristika slovanskej lexiky; klasifikačná analýza zhôd a rozdielov na rovine formy a lexikálneho významu; porovnávanie (a to i typologické) čiastkových systémov (porovnávací základ tvoria myšlienkové obsahy v hĺbkovej štruktúre); v porovnávaných jazykoch sa zisťuje systémovo-funkčná ekvivalencia; najhlbší ponor pri porovnávacom výskume predstavuje hľadanie rečovo-funkčnej ekvivalencie v kontextoch; ďalej analýza paradigmatických a syntagmatických vzťahov z porovnávacieho hľadiska; pri porovnávacej semaziológii sa logické vzťahy ekvivalencie aplikujú na typy významov a na typy významových štruktúr.

Pri historicko-porovnávacom aspekte sa však musí rátať s niektorými novými činiteľmi: 1. vyšší // nižší stupeň historickej dokumentácie (otázka historických prameňov), 2. neúplnosť doloženého historického lexikálneho materiálu, 3. nedostatok, resp. malý stupeň historického vedomia, 4. nový cieľ analýzy: porovnávanie vývinu mikrosystémov a makrosystémov. Tieto okolnosti majú svoj dosah na vymedzenie predmetu i metód historicko-porovnávacieho výskumu.

a) Materiálovú bázu rozširujeme aj na starú, historicky dokumentovanú propriálnu lexiku (vlastné mená často predstavujú najstarší dokladový materiál pre historickú lexikológiu; keď sa využívajú ako dokumentačný materiál pre <porovnávaciu> historickú lexikológiu a lexikografiu, treba brať do úvahy špecifické črty ich formálnej a obsahovej stavby).

b) Treba rozlišovať dvojaký cieľ porovnávania: 1. vzájomným porovnávaním funkčných ekvivalentov osvetľujeme vývinové konvergencie a divergencie v lexike porovnávaných slovanských jazykov; 2. porovnávanie predstavuje metodický postup pri rekonštruovaní vlastného mena (pri tzv. externej komparácii; termín R. Krajčoviča).

c) Lexikálno-sémantické javy vyskytujúce sa v istých zemepisných areáloch možno interpretovať ako zmeny v časovej postupnosti, teda vývinovo. Rozloženie lexikálno-sémantických prvkov v starých zemepisných areáloch neraz vrhá nové svetlo na nárečové členenie jazyka a na dávne sídliskovo-historické pomery (napr. juhozápadné a severovýchodné členenie slovenských nárečí - A. Habovštiak).

d) Pri historickom aspekte sa len sčasti dajú využívať metodické postupy vypracované a verifikované na synchrónnom materiáli, napr. postupy lingvistickej sémantiky, transformačnej metódy, do istej miery sa to týka kontextovej ekvivalencie, štatistickej metódy atď.

e) Komplexná lexikálno-sémantická analýza (lexikálno-sémantická rekonštrukcia), ktorú sme v praktickej analýze naznačili v monografii **Zo slovenskej historickej lexikológie** (1961) a potom formulovali najmä v práci **Lexikálno-sémantická rekonštrukcia** (1985), má tu svoje plné opodstatnenie.

f) Všeobecné vývinové zákonitosti, pôsobiace ako protirečivé tendencie, sa prejavujú v rozmanitých, pre daný mikrosystém charakteristických vývinových postupoch. Pripomíname, že vo vývine lexiky sa uplatňuje ešte jedna dôležitá zákonitosť. Ukazuje sa, že vývin čiastkového systému je podmienený jednotným stimulom; akoby podnet vychádzal z jednotného ohniska. Jednotný vývinový stimul je zákonitosť pôsobiaca v rámci mikrosystému a prejavuje sa v rozmanitých, pre daný mikrosystém charakteristických vývinových postupoch. Týmito postupmi je podmienený špecifický divergentný vývin jednotli-

vých slovanských jazykov. Jednotný vývinový stimulus nepôsobí len v rámci mikrosystému jedného jazyka, ale má širší rádius. Širší okruh pôsobnosti jednotlivých vývinových stimulov tvorí podľa nášho názoru jadro konvergentného vývinu napr. slovanskej lexiky. Z naznačeného zorného uhla môžeme v slovanských jazykoch postihnúť celkový konvergentný vývin v jeho špecifických divergenciách.

Pre porovnávaciu lexikológiu sú najperspektívnejšie prípady, keď sa jeden vývinový stimulus uplatňuje vo všetkých jazykoch danej genetickej skupiny. Napr. v utváraní čiastkového systému PRECARI - ORARE v celoslovanskom rámci sa prejavoval jednotný vývinový stimulus, ktorým bola sémantická stavba slovesa *precari - prosiť*. Vzhľadom na jeho základný význam a vzhľadom na postavenie starých semém 'prosiť niekoho o ruku' a 'prosiť o almužnu, žobrať' nastáva istá polarizácia medzi slovami *prositi* a *modliti (se)*. Spoločným vývinovým stimulom čiastkového systému LAUS - LAUDARE, GRATIA - GRATIAS AGERE bol spôsob vyjadrovania myšlienkového obsahu 'gratia - Dank', 'gratias agere - danken'(presnejšie: postup odstraňovania polysémie lexém *chvala, chvaliti*). V západoslovanských jazykoch zohralo aktívnu úlohu staré prevzatie zo strhnem. *danc*; v ruštine boli konkurujúcimi slovami staré kalky z gréčtiny *blagodarenije, blagodariť* a novšie *spasibo*; v sbch. a slovin. významu 'ďakovať' najmenej konkurovali iné synonymné slová, preto sa udržala významová stavba slov *hvala, hvaliti* celkove najbližšia historickému stavu.

doc. PhDr. Vincent Blanár, DrSc.
(5. XII. 1990 - Smolenice)

Súčasný pohyb v toponymii

1. Súčasný pohyb v toponymii je prirodzeným dôsledkom nových demokratických zmien v spoločnosti. Aj v súčasnej sovietskej spoločnosti sa za súčasť perestrojky pokladá "ekológia" vlastných mien, prekonanie ideologického modelu, ideologickej motivácie v súčasných geografických názvoch ZSSR.

2. Súčasná slovenská toponymia je poznačená najmä hromadným premenovaním názvov obcí z roku 1948, ktoré malo za cieľ poslovenčiť názvy obcí na Slovensku, odstrániť niektoré názvy nemeckého a maďarského pôvodu a neslovenské podoby z dvojitých slovensko-nemeckých a slovensko-maďarských názvov obcí a ich častí. V päťdesiatych rokoch sa z ideologických dôvodov menili názvy súvisiace so slovom *svätý* a viaceré deformácie vznikali pri zlučovaní obcí (typy *Nedožery-Brezany* z *Nedožery* a *Brezany*, *Rohovské Rybky* z *Rohov* a *Rybky*, *Radatice* z *Radačov* a *Meretice*, *Dudváh* z *Križovany nad Dudváhom*, *Vlčkovce* a *Opoj*).

3. Po demokratických spoločensko-politických zmenách z konca roka 1989 sa cíti potreba odstrániť chybné rozhodnutia o zmenách názvov z minulých desaťročí a v odôvodnených prípadoch vrátiť obciam ich pôvodné historické slovenské názvy. Tento pohyb by sa mal regulovať tak, aby sa odstránili chybné a so zreteľom na súčasnú spoločenskú situáciu nevhodné názvy obcí a ich častí a nahradili sa pôvodnými slo-

venskými názvami. Hlavným činiteľom ovplyvňujúcim regulovanie tohto pohybu by malo byť udržanie stability názvov, ktorá je predpokladom dobrej komunikatívnosti, dobrého fungovania názvov v spoločnosti. Preto aj názvoslovná komisia Ministerstva vnútra Slovenskej republiky odporúča meniť názvoslovie obcí, ak to nie je podložené územnými zmenami, iba výnimočne na základe referenda alebo petície občanov, avšak s prihliadnutím na celospoločenské záujmy.

4. V priebehu druhého polroka 1990 sa uskutočnili zmeny niekoľkých desiatok názvov obcí, väčšina po odčlenení predtým umelo zlúčených obcí. V týchto prípadoch dostali obce svoje pôvodné slovenské názvy. Zo zmien názvov, ktoré sa uskutočnili bez súvisiacich územných zmien (*Telgárt* zo *Švermovo*, *Svätý Peter* z *Dolný Peter*, *Svätý Jur* z *Jur pri Bratislave*, *Svätuše* z *Plešany*, *Kotmanová* z *Dobročská Lehota* a i.), veľký ohlas vyvolalo premenovanie obce Šafárikovo na Tornaľa. Preto bolo vyhlásené moratórium na ďalšie zmeny názvov do konca roka 1990.

5. Ďalší pohyb v toponymii (v názvoch obcí a ich častí a v názvoch ulíc a iných verejných priestranstiev) bude upravovať zákon Slovenskej národnej rady o územnom členení Slovenskej republiky, ktorý schválila SNR v novembri a ktorý nadobudne účinnosť 1. januára 1991. Podľa toho zákona určovať obci názov patrí vláde Slovenskej republiky na návrh ministerstva vnútra.(Podľa doteraz platnej vyhlášky č. 93/1970 Zb. o určovaní názvov obcí a ich častí, ulíc a iných verejných priestranstiev a o číslovaní budov určovalo názvy obcí ministerstvo vnútra.) Určiť alebo zmeniť názov časti obce patrí ministerstvu vnútra. Rozhodnúť o názve možno iba na návrh alebo so súhlasom obyvateľov obce. Pred zisťovaním názoru obyvateľov návrh posúdi odborná názvoslovná komisia ministerstva vnútra. O určovaní názvov ulíc a verejných priestranstiev rozhoduje obec po prerokovaní s obyvateľmi a po vyjadrení odbornej názvoslovnej komisie, ktorú zriaďuje okresný úrad.

6. Rozvážny postup pri regulovaní pohybu v súčasnej toponymii vyžadujú okrem stability a dobrého fungovania názvov v spoločnosti aj ekonomické činitele, náklady na zmeny orientačných a dopravných tabúľ, označenia verejných budov, inštitúcií, dopravných zariadení, v administratíve, v dokladoch a pod. Prirodzenou požiadavkou samozrejme ostáva všeobecná záväznosť používania úradných názvov vo všetkých sférach oficiálnej komunikácie, ako aj v hromadných oznamovacích prostriedkoch.

PhDr. Milan Majtán, CSc.
(5. XII. 1990 - Smolenice)

O zmenách názvov ulíc a námestí

Názvy ulíc a námestí predstavujú pomerne bohatú skupinu vlastných mien. Podobne ako názvy miest a obcí sa používajú v štandardizovanej podobe. O štandardizáciu názvov miest a obcí sa stará Názvoslovná komisia Ministerstva vnútra Slovenskej republiky, o štandardizáciu názvov ulíc a námestí názvoslovná komisia pri orgánoch štátnej správy v jednotlivých mestách a obciach (v Bratislave dosiaľ Názvoslovná komisia Národného výboru hlavného mesta SR Bratislavy).

Pri ustaľovaní názvov ulíc a námestí ide najčastejšie o určovanie názvov nových ulíc a námestí. Zo závažných politických alebo spoločenských dôvodov alebo v prípade pripájania obcí k iným obciam alebo mestám je potrebné uskutočňovať aj zmeny názvov ulíc a námestí (aby názvy neboli v rozpore s novou politickou a spoločenskou situáciou a aby sa nevyskytovali viaceré názvy rovnakého znenia).

Po 17. novembri 1989, keď sa u nás začali uskutočňovať závažné politické a spoločenské zmeny, sa ukázala potreba zmeniť niektoré názvy ulíc. Národnému výboru hl. mesta SR Bratislavy bolo predložené stanovisko koordinačného výboru Verejnosti proti násiliu bratislavských podnikov a závodov k otázke názvov ulíc, námestí a iných verejných priestranstiev. V predloženom stanovisku sa vyslovila požiadavka uskutočniť niektoré zmeny v názvoch ulíc a námestí podľa istých zásad, ktoré sa podrobne rozvádzajú. Vyslovuje sa tu požiadavka v stredovekých a historických jadrách, ako aj v priľahlých štvrtiach a pri rozhodujúcich uliciach a námestiach jednoznačne sa vrátiť k pôvodným, historickým slovenským názvom. Treba odstrániť všetky nevhodné názvy, tak tie, ktoré boli necitlivo transplantované do organizmu starých centier na základe politického konjukturalizmu a vedúcej úlohy nielen jednej strany, alebo jednej ideológie, ale i tie, ktoré tam boli dané ešte v medzivojnovom období a sú poplatné ideám čechoslovakizmu. Priložený zoznam s návrhmi na zmeny názvov ulíc ukazuje, že zmeniť by sa mali aj také názvy v historickom centre Bratislavy, ktoré neodzrkadľujú ideológiu predchádzajúceho politického systému a nie sú ani poplatné ideám čechoslovakizmu, napr. *Jesenského ulica, Hurbanovo námestie, Kollárovo námestie*. V historickom jadre mesta a prípadne aj v iných častiach mesta by sa takto odstránili názvy podľa významných slovenských politických a kultúrnych osobností. K návrhom na takéto zmeny sa bratislavská verejnosť vyslovila jednoznačne odmietavo (v listoch alebo telefonicky, ako aj v článkoch uverejnených v dennej tlači a v iných časopisoch).

V návrhu VPN sa hovorí aj o tom, že by sa niektoré zrušené názvy využili pri pomenúvaní nových ulíc, pričom by sa použila aj zmenená jazyková podoba takýchto názvov, napr. *Beblavého ulica - ulica Pavla Beblavého*. Už v minulosti sa v ojedinelých prípadoch uplatnilo prenesenie názvov ulíc z jedného miesta na druhé, stretlo sa to však vo verejnosti s príkrym odmietnutím a nesúhlasom. Tento postup viedol aj k ťažkostiam v jazykovej komunikácii alebo v poštovom styku. Preto by sa tento postup pri určovaní názvov ulíc nemal uplatňovať.

Pri každej zmene názvov ulíc a námestí alebo iných verejných priestranstiev treba zvážiť aj ekonomické dôsledky takýchto zmien (každá zmena je spojená so značnými finančnými výdavkami).

Akékoľvek zmeny možno uskutočňovať iba po zvážení všetkých momentov, ktoré sú s nimi spojené, a treba ich uskutočňovať iba v tých prípadoch, ktoré sú nevyhnutné. Nemožno uskutočňovať väčšie a rozsiahlejšie zmeny v názvoch ulíc, námestí a iných verejných priestranstiev len preto, aby sme sa vrátili k starším alebo údajne starším slovenským názvom, ktoré občania miest a obcí ani nepoznajú a nemajú k nim nijaký vzťah. Nemožno súhlasiť s tým, aby sa názvy podľa významných slovenských politických a kultúrnych osobností prenášali z centra mesta (z historického jadra mesta) do periférnych oblastí mesta (iba tu dnes vznikajú nové ulice, ktoré je potrebné pomenovať). Kultúrna verejnosť tento postup hodnotí ako degradáciu takýchto osobností.

PhDr. Ladislav Dvonč, DrSc.
(5. XII. 1990 - Smolenice)

Tradicionalizácia a internacionalizácia toponým

V okrese Banská Bystrica tiež nastal po 17. novembri 1989 pohyb v toponymách. Všeobecne možno konštatovať, že pohyb osciloval medzi pólmi tradicionalizácie a internacionalizácie a najzreteľnejšie zmeny sa uskutočnili v dvoch oblastiach:

1. názvy ulíc a námestí, prípadne názvy štvrtí a miest;
2. názvy obchodov, reštauračných a zábavných zariadení, resp. iných objektov zo sféry služieb.

V prvej oblasti možno posun charakterizovať ako ekologizáciu (odstraňovanie ideologických názvov) tradicionalizáciou, t.j. návratom k pôvodným alebo vžitým a v komunikácii fungujúcim pomenovaniam. Túto tendenciu fakticky podporuje aj téza, aby sa ulice a námestia pomenovávali aj názvami, ktoré obsahuje historická pamäť občanov mesta, teda názvami, ktoré ľudia poznajú z 1. republiky a aj naďalej ich používajú v komunikácii. Klasickým príkladom v historickom jadre B. Bystrice je vrátenie názvov z 1. republiky štyrom uliciam: *Ul. Februárového víťazstva* sa zmenila na *Národnú ul.*, *Malinovského ul.* na *Dolnú ul.*, *Moysesova ul.* na *Kapitulskú ul.* a *Nám. 1. mája* na *Strieborné nám.* Zoficiálnením staronových názvov sa prakticky odstránila duplicita, keď paralelne s oficiálnymi názvami občania mesta používali v ústnej komunikácii aj neoficiálny názov.

V obciach okresu B. Bystrica sa tiež bohato čerpalo z čistých prameňov a zdravých koreňov tradícií našich obcí hlavne pri pomenúvaní ulíc z orientačných dôvodov. V obci Podkonice sa názvy ulíc vyformovali v komunikácii medzi ľuďmi, preto boli aj v tejto podobe schválené: *Stará cesta, Farská ul., Ul. Hore radom, Tonkovičova ul., Pod Bukovinou, Pri čerešni, Prielaz, Hlavná cesta, Za páleničkou, Na grante, Na vršku, Cintorínska ul., Na Hôrke, Nová ul.* a *Pod stráňou*. Každá ulica má zmysluplnú motiváciu fixovanú lokálnou realitou známou celému regiónu.

V druhej oblasti je badateľná tendencia pomenovávať objekty tak, aby názov obsahoval slovo/slová internacionálneho charakteru. Vyplýva to z evidentnej snahy kontaktovať potenciálnych zákazníkov názvom zrozumiteľným aj cudzincom, resp. našincov upútať exotikou názvu.

Väčšina obchodov má klasicky jednoduché názvy. Vo všeobecnej rovine nejakým strešným termínom pomenúvajú druh tovaru predávaný v predajni, napr. Zdroj má predajne s názvami *Cukrovinky, Chlieb - Pečivo* alebo *Lahôdky*. V poslednej dobe sa začínajú objavovať plastickejšie spôsoby pomenovávania, napr. obchod s odevami pre mladých sa volá *Maja*.

Tendenciu internacionalizovať názvy interpretáciou celého názvu či jeho časti v cudzom jazyku je badať nielen pri novovznikajúcich podnikoch, napr. *Office shop, Jeans*

shop, Lee Cooper, Butik Sandra, Casino royal, ale aj pri podnikoch, ktoré už v minulosti existovali: *Il parco* (predtým *Reštaurácia park*).

PaedDr. Pavol Odaloš
(6. XII. 1990 - Smolenice)

Príspevok k medzinárodnej regulácii používania dvojitých geografických názvov

1. Na kartografických dielach a v blízkych oblastiach spoločenskej praxe sa v určitých situáciách vyskytujú súčasne dva a výnimočne i viac názvov jedného geografického objektu. Osobitnú skupinu tvorí prípad, ak geografický objekt leží v priestore suverenity jediného štátneho útvaru, ktorý má viacero úradných (oficiálnych, štátnych) jazykov aspoň na časti svojho územia (aj keď tieto jazyky nemusia mať legislatívny štatút rovnakej hierarchickej úrovne) a písomné podoby príslušných geografických názvov sú v týchto jazykoch diferencované. Z terminologického hľadiska ide o situáciu endonym - endonym. Napr.: *Cardiff* (anglicky) - *Caerdydd* (walesky), *Koper* (slovinsky) - *Capo d'Istria* (taliansky), *Bristol Channel* (anglicky) - *Môr Hafen* (walesky), *Dublin* (anglicky) - *Bailé Athá Cliáth* (írsky), *Turku* (fínsky) - *Åbo* (švédsky), *Erivan* (arménsky) - *Jerevan* (rusky), *Bolzano* (taliansky) - *Bozen* (nemecky).

2. Skupinu takýchto dvojíc (trojíc a pod.) geografických názvov budeme označovať termínom dvojité názvy. Anglická odborná literatúra na označenie dvojitých názvov používa termín dualname a nemecká Doppelname alebo Zweitname.

3. Aktivita OSN na úseku medzinárodnej štandardizácie geografických názvov bola nasmerovaná do oblasti dvojitých názvov už od začiatku konštituovania dnešnej podoby medzinárodnej štandardizácie, a to aj priamo rezolúciami konferencií OSN o štandardizácii geografického názvoslovia. Konferencie OSN predstavujú v hierarchickej štruktúre inštitútov medzinárodnej štandardizácie najvyšší prvok. Vo všeobecnosti možno povedať, že účastníci týchto konferencií si uvedomovali, že prípadná regulácia dvojitých názvov v kartografickej praxi môže predstavovať chúlostivý vnútropolitický problém dotknutej krajiny, a preto ich ingerencia do oblasti medzinárodnej štandardizácie problematiky dvojitých názvov bola a je relatívne malá.

Rezolúcia prvej konferencie (I/4, Ženeva 1967) odporučila, aby v krajinách, kde existuje viac než jeden jazyk, národná názvoslovná autorita určila geografické názvy v každom z úradných jazykov a tiež v ďalších (t.j. neúradných) jazykoch, ďalej aby dala jasnú indikáciu o rovnosti alebo priorite úradne stanovených názvov a aby publikovala tieto úradne uznané názvy v mapách a v zoznamoch. Rezolúcia druhej konferencie (II/36, Londýn 1972) skonštatovala, že v niektorých oblastiach, napr. v regióne laponského jazyka v severnej Európe, sa používa menšinový jazyk na teritóriu viac než jednej krajiny, a skonštatovala, že geografické názvy v menšinovom jazyku sú uvádzané niekedy na základe diferencovaných princípov v rozmanitých krajinách, kde sa tento menšinový jazyk používa. V tej súvislosti uznala vhodnosť uniformovaného uvádzania geografických názvov v menšinových jazykoch v takýchto oblastiach a odporučila, aby (ak je to možné) v tejto otázke krajiny po konzultácii s domorodými používateľmi menšinových jazykov prijali spoločný pravopis pre všetky geografické názvy v menšinovom jazyku, aby používali tento pravopis na štandardizáciu geografických názvov v menšinovom jazyku na ich teritóriu a aby publikovali štandardizované názvy v svojich oficiálnych mapách a v národných zoznamoch názvoslovia. Štvrtá konferencia v rezolúcii (IV/4, Ženeva 1982) odporučila, aby pravidlá pre kartografických a iných vydavateľov, ktoré mala každá členská krajina OSN spracovať na informovanie ostatných členských krajín OSN, obsahovali okrem iného i legislatívny štatút geografických názvov v každom z prípadných jazykov viacjazykovej krajiny.

4. Analyzovala sa aplikácia rezolúcií konferencií OSN a rozpracovanie regulatívov riešenia otázky dvojitých názvov v kartografickej praxi vo výbere krajín združených v OSN: Nórsko (geografické názvy v nórčine, fínčine a lapončine), Švédsko (švédčina, lapončina, fínčina), Fínsko (fínčina, švédčina a lapončina), Holandsko (holandčina a frízština), Juhoafrická republika (afrikánčina, angličtina, jazyk khoekhoen - hotentótčina, jazyky bantu), Čína (čínština, ujgurčina, mongolčina, tibetčina a ďalších 52 jazykov), Dánsko (dánčina, nemčina), Island, Nemecko (dánčina, frízština), USA (angličtina, španielčina, polynézske jazyky, indiánske jazyky, eskimáčtina), Austrália, ZSSR, Japonsko, Taliansko (taliančina, francúzština, nemčina, slovinčina, ladinčina, sardínčina, provensalčina, srbochorvátčina, katalánčina, albánčina a gréčtina), Kanada (angličtina, francúzština, indiánske jazyky, eskimácke jazyky), Rakúsko (nemčina, slovinčina, maďarčina, srbochorvátčina), Spojené kráľovstvo (angličtina, waleština), Španielsko (španielčina, katalánčina, baskičtina, galícijčina).
Možno konštatovať, že nejde o reprezentatívny výber krajín, lebo výber bol limitovaný súborom tých krajín, ktoré na pôde konferencií OSN boli ochotné zverejniť informácie o riešení otázky dvojitých názvov vo svojej krajine.

5. Na základe analýzy problematiky dvojitých názvov možno konštatovať, že členské krajiny OSN pristupujú k jej riešeniu veľmi diferencovane. Sú krajiny, ktoré napriek faktickej existencii viacerých (minoritných a i.) jazykov na svojom území ostávajú pri deklarovaní pôsobnosti jediného úradného (štátneho) jazyka na svojom území pre potreby kartografickej praxe. Aj v druhej skupine členských krajín OSN, ktorá pristúpila k plneniu rezolúcií konferencií OSN, možno konštatovať vzájomne veľmi rozdielne prístupy k riešeniu tejto problematiky. Spoločným prvkom týchto prístupov je to, že jednotlivé riešenia sú v silnej korelácii s celkovou politicko-spoločenskou situáciou každej krajiny a najmä s postavením jednotlivých národov - jazykov v krajine, resp. s postavením príslušnej society - národnostnej menšiny používajúcej svoj jazyk. Súčasný stav aplikácie rezolúcií konferencií OSN v krajinách, ktoré najväčšmi pokročili v rozpracúvaní predmetných rezolúcií pre kartografickú prax, je výsledkom náročného a komplikovaného dopracovania sa k tomuto stavu na základe neľahkých spoločenských, odborných i politických diskusií v konkrétnej krajine po roku 1945 a najmä po prvej konferencii, čiže po roku 1967. Nie sú zriedkavé ani prípady diferencovaného prístupu k riešeniu otázky dvo-

jitých názvov v kartografickej praxi v rámci jednej krajiny, v ktorej žije viac jazykových spoločenstiev alebo viac jazykových menšín.

V zásade možno povedať, že na rozhodnutie každej krajiny, akým spôsobom na vlastné podmienky dobrovoľne aplikuje a rozpracuje spomínané rezolúcie konferencií OSN, vplýva viac faktorov, z ktorých možno spomenúť: charakter štátneho útvaru a jeho základná legislatíva, t.j. ústava (federácia, konfederácia, unitárny štát), tradície štátneho útvaru a najmä tradície a súčasný stav používania ďalších (menšinových a iných) jazykov, tradície a rozsah kartografickej tvorby, počet a rozsah národnostných menšín, zahraničná podpora kultúrno-politickým iniciatívam príslušnej menšinovej komunity, rozsah a schopnosť deklarovania vlastných požiadaviek príslušnej menšinovej komunity súvisiacich s prezentáciou vlastného jazyka.

Ing. Imrich Horňanský
(6. XII. 1990 - Smolenice)

Tézy prednášok

Slovenčina v Juhoslávii

Základné aspekty fungovania slovenského jazyka v Juhoslávii, resp. v juhoslovanskej oblasti Vojvodina:
a) slovensko-srbochorvátske kontakty;
b) funkcie spisovnej slovenčiny vo Vojvodine;
c) odraz slovensko-srbochorvátskeho bilingvizmu v spisovnom slovenskom jazyku vo Vojvodine.

a) Vývin slovenského jazyka vo Vojvodine prebieha v zložitých sociolingvistických podmienkach. Slovenská societa vo Vojvodine existuje ako osobitné jazykové spoločenstvo viac ako dve storočia. Toto spoločenstvo sa ešte v minulosti formovalo ako relatívne kompaktné v podobe ostrovov na území dnešnej Báčky, Banátu a Sriemu. Od začiatku bolo objektívnymi okolnosťami vedené ku kontaktom s okolím a tie sa spravidla uskutočňovali aj v podmienkach medzijazykových kontaktov. V súčasnosti je najintenzívnejší kontakt so srbochorvátskym jazykom. Je to dané jednak všeobecným hospodárskym a kultúrnym rastom slovenskej národnosti, jednak celkovým vedecko-technickým pokrokom a všeobecnými civilizačnými procesmi. Priamym odrazom kontaktu slovenského jazyka s jazykom srbochorvátskym v prirodzených podmienkach je vznik masového aktívneho slovensko-srbochorvátskeho bilingvizmu.

b) Spisovná slovenčina má v súčasnosti v slovenskom jazykovom spoločenstve vo Vojvodine takmer všetky tie funkcie, aké má aj v materskom jazykovom spoločenstve: používa sa v oblasti školstva (od materskej školy až po štúdium slovenčiny na Filozofickej fakulte v Novom Sade), v prostriedkoch hromadného informovania (noviny, rozhlas, televízia), v umeleckej spisbe, v náučnej spisbe, v administratívnej sfére.

Rozsah týchto funkcií spisovnej slovenčiny vo Vojvodine je však daný komunikačnými potrebami nositeľov slovenského

jazyka v takom relatívne malom enklávnom spoločenstve. V politickom ohľade vyplynul z doterajšej pozitívnej politiky štátu, čiže vojvodinských inštitúcií, k jazykom národností. V doterajšom období slovenčina fungovala vo Vojvodine ako jeden z piatich samosprávnych jazykov.

c) Spisovný jazyk vo Vojvodine je vlastne jazykom Slovákov - bilingvistov. V podmienkach bilingvizmu vznikajú tak v nespisovných formách slovenského jazyka vo Vojvodine, ako aj v jeho spisovnej forme špecifické procesy vedúce k zbližovaniu slovenčiny so srbochorvátčinou, prejavujúce sa rozmanitými javmi interferencie. Vojvodinskí Slováci aj napriek týmto procesom považujú svoj spisovný jazyk za organickú súčasť spisovnej slovenčiny na Slovensku a za dôležitý integračný prvok tak pri vnútroetnickej konsolidácii, ako aj vo vzťahu k materskému národnému spoločenstvu. Na tomto postoji sa zakladá každé pôsobenie v oblasti jazykovej kultúry v prostredí vojvodinských Slovákov.

doc. dr. Mária Myjavcová
(20. IX. 1990 - Nitra)

Doc. dr. Mária Myjavcová pracuje v Slovakistickom ústave Filozofickej fakulty v Novom Sade. Zaoberá sa otázkami fungovania slovenčiny v inojazyčnom prostredí, vývinovými tendenciami spisovnej slovenčiny v Juhoslávii, bilingvizmom, komparatívnou slovensko-srbochorvátskou morfológiou, lexikológiou a lexikografiou. Pripravuje srbochorvátsko-slovenský slovník.

Výberová bibliografia

Atributívna determinatívna syntagma v časopise Svit. In: Výročie časopisu Svit ako päťdesiat rokov organizovaného literárneho života Slovákov vo Vojvodine. Red. J. Kmeť. Nový Sad, Obzor 1975, s. 191-194.
Sloveso *byť* v slovenčine a srbochorvátčine a vplyv srbochorvátčiny na používanie tohto slovesa v reči Slovákov vo Vojvodine. In: Zborník spolku vojvodinských slovakistov. 1. 1979. Red. D. Dudok. Spolok vojvodinských slovakistov, Nový Sad 1979, s. 63-87.
O jazyku spoločensko-politických článkov v časopise Nový život. In: Časopis Nový život v literatúre a kultúre Slovákov vo Vojvodine. Red. M. Harpáň. Nový Sad, Obzor 1984, s. 221-230.
Súčasné vývinové tendencie v spisovnej slovenčine v Juhoslávii. In: Zborník spolku vojvodinských slovakistov. 6.-7. 1984-1985. Red. D. Dudok. Spolok vojvodinských slovakistov, Nový Sad 1985, s. 5-70.
O spisovnej slovenčine v Juhoslávii. In: Jazyková politika a jazyková kultúra. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1986, s. 109-115.

Machine Translation in the Eighties

No more than fifteen years ago it appeared to most observers that machine translation (MT) had been one of the "great failures" of modern research. In 1966 a committee set up by the major US sponsors of MT research (ALPAC) had concluded that MT was slower, less accurate and twice as expen-

sive as human translation and that "there is no immediate or predictable prospect of useful machine translation". The report brought a virtual end to MT research in the United States for over a decade and had a profound impact on research sponsorship elsewhere. However, by the end of the 1970s a revival had begun which accelerated during the 1980s until now there is probably more activity in this field than ever before.

By the late 1970s it had become the generally accepted view that the 'direct' translation approach of 'first generation' MT systems (systems designed in all details specifically for one particular pair of languages) is inherently incapable of producing good quality output. The 'indirect' approaches of most later systems analyse source language (SL) texts independently of potential target language (TL) forms, and employ intermediary representations to carry information from source text to target text. Some systems aspire to 'interlingual' (IL) representations (ideally universal, or at least language-independent), with a two-stage translation process: from SL to IL and from IL to TL. Others prefer a three-stage 'transfer' approach: from SL to an abstract interface (a SL-oriented representation), then to a TL-oriented representation, and from the latter to a final TL text.

The 1980s have seen developments on many fronts. Firstly, there has been the research, development and in some cases implementation and commercial exploitation of transfer systems of various kinds. Secondly, there have been implementations and improvements of earlier (basically 'direct') designs. Thirdly, there has been continuing research on artificial intelligence approaches and techniques and their application to MT system design. And fourthly, there have been explorations of alternative models, including not only innovative interlingua approaches but also applications of statistical techniques, the beginnings of experiments on speech translation and investigations of systems designed for non-translators.

In 1981 and 1982 appeared the first commercial systems (ALPS, Weidner system, Japanese systems e.g. Oki's PENSEE, Mitsubishi's MELTRAN, Sanyo's SWP-7800 'Translation Word Processor', Fujitsu's ATLAS/I , Sharp's DUET and more sophisticated systems e.g. the Logos systems (initially for German-English , later other languages), the Fujitsu ATLAS/II system for Japanese-English translation, the NEC PIVOT system for bi-directional English and Japanese translation, and above all the METAL system for German-English and English-German (based on the advanced research undertaken for many years at the University of Texas at Austin and since 1978 supported by the Siemens Company of Munich), with research proceeding on systems combining English and German with Spanisch, French and Dutch.

All these commercial systems, however 'advanced', generally require a considerable initial commitment by purchasers to adapt programs and dictionaries to local needs, often in collaboration with vendors. In this sense, nearly all MT installations are tailored to particular environments, they are in effect 'in-house' systems which could not, without further adaptation, be transferred to another operational context.

Many MT systems have been explicitly designed for particular clients and using a controlled language which is known the computer program can tackle with little or no need for external assistance or subsequent expensive post-editing (METEO system designed by the Montreal MT group TAUM for translating weather reports from English into French, SPANAM (1980) and ENGSPAN (1985) developed at the Pan American Health Organization in Washington for translating medical and public health literature). In 1978 the European Community decided to support research on a multi-national multilingual system based on the latest advances in computational linguistics.This was the Eurotra project, which involved teams of researchers in each member nation of the Community and intended to produce a MT system for translating from and to all nine Community languages. It has undoubtedly been the most ambitious project of the 1980s. Its general design owed much to the most advanced transfer systems of the time, the GETA-Ariane and the SUSY systems of Grenoble and Saarbrücken respectively. Each project has made substantial contributions to MT theory and practice, and in addition Eurotra has inspired innovative theoretical linguistic and computational-linguistic research, particularly in the Netherlands, Belgium, Denmark, Germany and Great Britain.

In addition to these 'transfer' systems the 1980s have seen the revival of interligua systems - at the present time there are two interlingua systems under development, both in the Netherlands: DTL (Distributed Language Translation) project at the BSO company in Utrecht, based on Esperanto, and the Rosetta project at the Philips company in Eindhoven, exploring the use of Montague grammar in interlingual representations.

For many observers of MT development it has appeared that the most likely source of techniques for improving MT quality is the application of research on natural language processing within the context of Artificial Intelligence (AI). The main US centre is at Carnegie-Mellon University; other project are found in California, New York, New Mexico, Texas, British Columbia, Montreal, Toronto, etc. In Europe, AI approaches are found at Saarbrücken, Stuttgart, Berlin and Bielefeld, at Cap Sogeti Innovation in France. In Japan there is much activity in this area too.

Until the late 1970s most MT research activity was undertaken in academic environments with relatively little regard for immediate or even long-term potential applications. During the 1980s there has been a remarkable shift: some research is still based in universities and institutes, but most is now undertaken by independent companies for short or long-term commercial interests. This had an impact not only on the pace of development but also on the range of languages covered. Until the mid-1960s, systems were developed primaly for the use of scientists to keep abreast of technological activity. Research concentrated on translation from Russian, or - in the case of Soviet MT research - from English. In the 1970s systems were designed for the pressing administrative and legislative needs of bilingual Canada and the multilingual European Community. In the 1980s the demand has been for systems covering the major commercial languages of the world: English, French, German, Spanish, and Japane-

se, to which have been added in recent years Arabic, Chinese and Korean.

With the variety and wealth of activity outlined briefly it is difficult to summarize the changes during the last decade. Major features would have to include: the shift from large-scale batch systems to microcomputer-based interactive systems, the impact of artificial intelligence, the development of controlled language and of sublanguage systems, the revival of interlingua and statistical approaches, the commercialisation of MT development, the growing internationalisation of MT activity, and above all the emergence of Japanese systems on a field previously dominated by American and Europea systems. The rapid growth of MT in the last decade and particularly in the last five years means that there are almost certainly more researchers and developers active in the field than there were at the height of the 19690s before the ALPAC report appeared. The demand for translation is growing at a pace well beyond the capacity of the translation profession. Machine translation is no longer a slightly suspect academic pursuit, it has established itself as a technology-based industry of international dimensions.

W. John Hutchins
(8. X. 1990 - Bratislava)

W. John Hutchins pôsobí na univerzite v Norwichi (University of East Anglia, Norwich), zaoberá sa otázkami počítačového prekladu. Z tejto problematiky publikoval viaceré štúdie.

Výberová bibliografia

Machine translation: past, present, future.Chichester, Ellis Horwood 1986.

Recent developments in machine translation: a review of the last five years. In: New directions in machine translation: conference proceedings. Budapest 18-19 August 1988. Ed.: D. Maxwell et al. Dordrecht, Foris 1988.

Variantnosť ako lingvistický princíp

Variantnosť sa všeobecne pokladá za základnú a univerzálnu vlastnosť jazyka a jeho jednotiek. Ontologicky je daná autonómnosťou výrazového plánu a obsahového plánu jazyka, tým, že hranice zvukových jednotiek sa nezhodujú s hranicami sémantických jednotiek (a naopak). Okrem tejto systémovej asymetrie jazykového znaku je variantnosť jazyka podmienená aj jeho sociálnou podstatou a komunikačnou funkciou. Preto je odôvodnené rozlišovať štruktúrne varianty, ktoré sú spojené s osobitosťami samotnej jazykovej štruktúry, a funkčné varianty, ktoré vznikajú pri realizácii jazykových funkcií v rečových aktoch.

V sociolingvistike sa zvyčajne rozlišujú stratifikačné varianty a situačné varianty. Stratifikačná variantnosť je bezprostredne spojená so sociálnou štruktúrou spoločnosti (členenie jazyka a jeho funkcií podľa toho, ako sa uplatňujú na úrovni sociálnych skupín a vrstiev určitého kolektívu). Situačná variantnosť sa vyznačuje tým, že v určitých komunikačných situáciách sa dáva prednosť určitým jazykovým prostriedkom (jednotkám, ich variantom, celým systémom alebo podsystémom, varietám a pod.). Záujem o jazykové varianty, jazykové podsystémy, zákonitosti a faktory, ktoré podmieňujú spôsob, akým si hovoriaci vyberá určitý druh komunikátu, spája sociolingvistiku so štylistikou. Pravda, odlišujú sa v tom, že štylistika vychádza z pojmu jazykový štýl, kým sociolingvistika sa orientuje na sociálne podmienenú variantnosť jazyka.

Z hľadiska teórie spisovného jazyka sa pozornosť zvyčajne sústreďuje na javy, ktoré sa vzťahujú na normu: jednotlivé variety (formy, útvary) národného jazyka sa od seba odlišujú práve podľa miery a charakteru variantov v norme - - svojou variantnosťou.

V spisovnom jazyku sa variantnosť týka jeho štyroch stránok: systému spisovného jazyka, jeho normy, kodifikácie, ako aj spisovného úzu. Tieto štyri stránky, ktoré charakterizujú spisovný jazyk ako celok, sa však zväčša neskúmajú komplexne - v teoretickej lingvistike sa kladie dôraz na opis jazykového systému, v normatívnej lingvistike na opis noriem, v teórii spisovného jazyka prevažne na vzťah normy a kodifikácie, v teórii jazykovej kultúry predovšetkým na spisovný úzus. Spisovný jazyk je však nedeliteľný pojem, ktorý zahrnuje systém, normu, kodifikáciu a spisovný úzus, a preto uvažovať o variantnosti všeobecne alebo len vo vzťahu k norme je zužovaním celej problematiky.

Sociolingvistika sa nezaoberá variantnosťou v celom jej jazykovom rozsahu, všíma si iba tie variantné javy, ktoré sa viažu na variantný sociálny kontext. Tým, že súčasná teória spisovného jazyka, orientovaná na skúmanie jazyka ako sociálno-komunikačného systému, nenecháva mimo pozornosti tieto "voľné" varianty (ako to robí opisná alebo normatívna lingvistika), ale uvažuje s variantmi motivovanými aj štruktúrno-jazykovými aj sociálno komunikačnými faktormi, môže tieto varianty uvádzať do vzťahu so systémom spisovného jazyka, so spisovnou normou a kodifikáciou, so spisovným úzom, a prekonať tak jednostrannosť parciálnych disciplín.

Rešpektovanie jazykového varírovania je nevyhnutným krokom pri normovaní spisovného jazyka - výber istých jazykových prostriedkov ako normatívnych predpokladá brať do úvahy všetky reálne existujúce jazykové modifikácie (vrátane regionálnych, kontaktových a ďalších variantov).

PhDr. Ján Bosák, CSc.
(17. X. 1990 - Banská Bystrica)

Naratívne výpovedné akty

Teória výpovedných aktov sa opiera o dve východiská: o teóriu rečovej činnosti a teóriu rečových aktov. Rečová činnosť sa realizuje pri jazykovej komunikácii spájaním jednotlivých výpovedných aktov ako najmenších obsahových jednotiek. Pri tejto činnosti sú rečové akty reprezentované vlastne len performatívnymi slovesami. Preto má teória výpovedných aktov širší záber ako teória rečových aktov. Vidieť to aj z rozličných pokusov o klasifikáciu rečových aktov i výpovedných aktov.

Výpovedné akty možno členiť napr. takto:

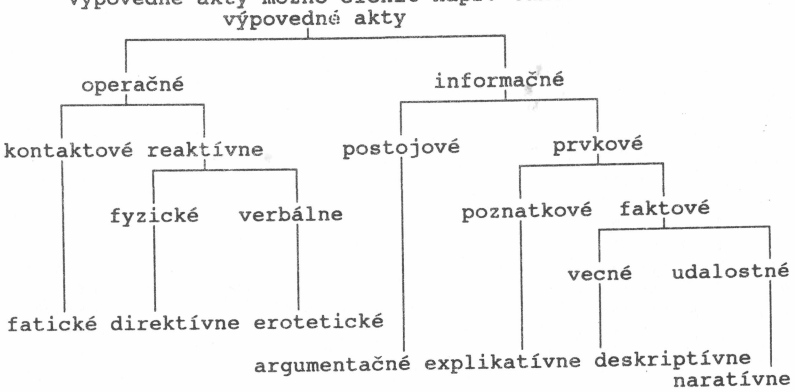

Naratívne výpovedné akty vypovedajú o procesoch, udalostiach a stavoch. Preto sú tu tri typy.

Naratívny výpovedný akt o procesoch má takúto formálnu podobu:

V

(Agens) (modus) (cirkumstant) Patiens

Vmod + Inf

staval

Peter rýchlo *brigádnicky dom.*

začal stavať

Naratívne výpovedné akty vyjadrujúce udalosti sa členia na dve podskupiny. V prvej je rámec neúplný: chýba pacientálny člen a ako agentálny člen funguje produktor: *pretekár beží, slnko svieti, ruže voňajú*. V druhej podskupine je rámec úplný, ale na mieste agensa sa uplatňujú jeho rozličné špecifikácie: perceptor (*Peter pocítil vôňu*), kognizant (*Peter pozoroval deti*) alebo afektor (*Peter sa zľakol psa*).

Aj v skupine výpovedných naratívnych aktov sú dve podskupiny. V podtype *Obilie naplnilo voz* je rámec úplný, v podtype vyjadrujúcom zmenu stavu chýba patientálny prvok: *Hrad spustol. Peter sa stal riaditeľom.*

Osobitné postavenie majú verba dicendi. Majú síce úplný rámec, ale na mieste patiensa stojí "predmet", téma hovorenia:

Peter oznámil svoj príchod.
, že príde.

Podobné postavenie majú aj verba cognoscendi: *Peter zistil bratov neúspech. Peter zistil, že brat bol neúspešný.*

Verbami dicendi a cognoscendi narátor vyjadruje svoj postoj k rozprávanému deju.

Z hľadiska štruktúry textu sa naratívne výpovedné akty zaraďujú jednoducho za sebou. Často sa však zaraďujú do časových súvislostí (vedľajšou vetou) alebo naznačujú obsah nasledujúceho naratívneho výpovedného aktu.

prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.
(30. X. 1990 - Banská Bystrica)

Rétorika a jazyková kultura

(Poznámky k historickému vývoji oborů)

1. Současný zájem o rétoriku a o její vývojové tendence (dokumentovaný aktivitou ediční i organizační) je vyvolán příčinami jednak praktickými (souvisejícími se vzrůstem počtu lidí aktivně se podílejících na veřejné komunikaci), jednak teoretickými (vyplývajícími z interdisciplinárního charakteru rétoriky a ze současného rozvoje teorie textu, z pozornosti věnované produkci a interpretaci jazykového projevu apod.). Sféra tohoto zájmu zahrnuje oblast logiky a teorie argumentace (v Belgii Perelmann, v Arménii Brutjan aj.), literární teorie (ve Francii Todorov, Barthes, Genette, v Belgii skupina "mí"), literární historie (v NSR Lausberg; Jens, Ueding; Plett), teorie textu (Gindin, Dijk), jazykovědné stylistiky (Mistrík), filozofie, estetiky apod. Silný obnovený zájem o rétoriku se projevuje v SSSR, v Polsku, v Československu, v Bulharsku.

2. Vztah mezi rétorikou a teorií jazykové kultury je rozporný. Práce Vinokurovy, Mathesiovy, Havránkovy mířily proti klíčovému pojmu antické rétoriky (Teofrastos) - jazykové čistotě (puritas), vysoce hodnocené jako virtus elocutionis (arété tés lexeos). Puritas nepatřila k přirozeným vlastnostem jazyka, ale byla výsledkem namáhavé cílevědomé práce - Horatius mluví o broušení (limae labor); pojem brusu (lima) zaujímá důležité postavení v antických, středověkých i renesančních gramatikách a stylistikách (Cicero, oratio polita; Kvintilián, parvus limatumque genus). Často se stylizace přirovnává k náročné řemeslnické nebo rolnické práci (hřebelcování, broušení, pulérování, kultivování); srov. též výskyt pojmu "kultura jazyka" (Cultur der Sprache, nyelvművelés) u Leibnize, Adelunga, Dobrovského, Révaie (často v souvislosti s formulováním cíle a účelu evropských akademií jako institucí pečujících o rozvoj národních jazyků).

Moderní teorie jazykové kultury rozvíjela (obvykle bez vědomého navázání) rétorický pojem přiměřenosti (funkčnosti) - aptum, řec. prepon propracovaný zvl. v humanistických elegancích a ciceroniánech (L. Valla, Erasmus). S tím souvisí i pěstování hodnotících a normativních postojů k jazyku (v žánrech apologií a obran). Z funkcí jazykového projevu se pozornost věnovala zejména umění přesvědčovat opírajícímu se o působivou argumentaci a o jasnost slohu. Důraz na přesvědčivost převažoval zejména v obdobích dynamického společenského rozvoje (aténská demokracie, rozvoj severoitalských měst v 12. stol. /Jindřich z Isernie a pražská rétorika/, koncepce reformační a protireformační rétoriky /Melanchton, Ramus, Komenský, Balbín, Pascal/, rétorika Velké francouzské revoluce, skupina OPOJAZ a Leninův rétorický styl). Významnou úlohu sehrála rétorika i při vytváření a ovlivňování jazykových i stylových norem (Lomonosov v Rusku, Jungmannova Slovesnost v Čechách).

PhDr. Jiří Kraus, DrSc.
(6. XI. 1990 - Bratislava)

Teória výpovedných aktov

Teoreticky sa nová teória výpovedných aktov opiera o tri východiská: o teóriu rečových aktov (speech acts),

o teóriu komunikačných postupov (Kommunikationsverfahren), resp. o teóriu rečovej činnosti, a napokon o teóriu slohových postupov a slohových útvarov. Syntéza sa prejavuje ako výpovedný akt z hľadiska syntaxe a teórie textu.

Výpovedný akt je totiž ustálený spôsob vyjadrovania istých zámerov hovoriaceho. Zámerom môže byť napr. vyjadrenie rozkazu, vyjadrenie výkladu alebo vyjadrenie procesu a stavu. Ustálenosť umožňuje formulovať výpovedné akty ako formuly, vzorce, ktoré sa v konkrétnych textoch realizujú rozličnými spôsobmi.

Napr. výpovedný akt rozkazu - direktívny výpovedný akt má dve základné podoby: explicitnú a implicitnú. V explicitnej podobe sa direktívne sloveso vyjadruje výslovne: *Rozkazujem, aby ste zastali.* V implicitnej podobe sa rozkaz vyjadruje gramatickým tvarom imperatívu: *Zastaňte!*.

Explikatívny výpovedný akt má tri základné prvky: explikandum, definiens a explikans: *Foném je základná dištinktívna jednotka zvukovej roviny* (namiesto *je* môže byť *predstavuje, tvorí sa, vymedzuje sa* a pod.). Alebo v novinárskom rozhovore explikandum je otázka položená opytovanému, explikans je odpoveď na túto otázku.

Naratívny výpovedný akt sa opiera o sloveso ako dominantný prvok výpovede. Okolo slovesa sa grupujú agentálne a patientálne prvky, resp. aj ďalšie modálne a okolnostné prvky. V texte sú naratívne výpovedné akty zasadené do situácie časovej (najmä vedľajšími časovými vetami) alebo do vecných súvislostí. Verbami dicendi a verbami sentiendi, resp. cognoscendi sa vyjadruje postoj k opisovanému faktu: *Povedal, že nastali nové okolnosti - Zistil, že nastali nové okolnosti.* Verba dicendi a sentiendi, cognoscendi však môžu byť aj v centre naratívnych výpovedných aktov. Inde zase môžu úplne chýbať (napr. pri uvádzaní priamej reči).

Text možno chápať ako sled, radenie, kombináciu výpovedných aktov. Preto možno tvrdiť, že ide vlastne o textovú, resp. textovo orientovanú teóriu výpovedných aktov.

Dávnejšie sú už pokusy o klasifikáciu rečových aktov, komunikačných postupov i výpovedných aktov. Treba rozlišovať predovšetkým operačné a informačné výpovedné akty. K operačným patria fatické, direktívne a erotetické (otázkové), k informačným patria argumentačné, explikatívne, deskriptívne, naratívne.

prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.
(8. XI. 1990 - Prešov)

Vektory komunikácie

Rečová komunikácia prebieha všade tam, kde sa stretajú ľudia, a čím viacej sa ľudia stretajú, tým sú komunikačné procesy rôznorodejšie a zložitejšie. Pre komunikačný proces sú osobitne príznačné tri závažné momenty: 1. komunikácia je proces s permanentnou interakciou, 2. je to proces, ktorý prebieha aj vtedy, keď jeden z účastníkov mlčí, 3. je to proces neopakovateľný.

Momenty, ktoré formujú a usmerňujú proces, predstavujú v podstate sily, ktoré sú charakterizované nielen veľkosťou, ale aj zmyslom. Označujeme ich ako vektory komunikácie. Tieto vektory zďaleka nie sú svojou provenienciou rovnorodé. A ako sú maximálne heterogénne svojím pôvodom, tak sú heterogénne aj potenciou, smerom a aj časom svojho pôsobenia na výstavbe, formovaní a priebehu komunikačného procesu. Evidentnými vektormi komunikácie sú: komunikanti (participanti), komunikačná situácia, forma kontaktu, výrazové prostriedky, komunikačný zámer. Pokiaľ ide o komunikantov, najväčší význam pre dorozumievací proces majú ich osobné vlastnosti - vek, sociálny pôvod, vzdelanie, ich profesia, intelektuálna vyspelosť, temperament, citové založenie, rozličné ich záujmy a sklony. Komunikačný proces ovplyvňujú aj vzájomné vzťahy komunikantov a vzájomná ich znalosť jazykového kódu.

Komunikačnú situáciu tvorí konfigurácia relevantných faktorov, ako napríklad adresát, miesto a čas komunikácie i komunikačný kanál.

Formy kontaktov sú dané prítomnosťou/neprítomnosťou komunikantov počas rozhovoru, ďalej tým, či sa medzi nimi realizuje dyadický a či skupinový dialóg, resp. či je kontakt dialogický alebo "monologický".

Jadrom inventára vektorov komunikácie sú výrazové prostriedky. Tie môžu byť lingvistické (slovník, gramatika, fonetika a ďalšie), paralingvistické (proxemika, haptika, posturika, kinezika, gestika, mimika, pohľad, grafika, farba, olfaktorika, niektoré fonetické momenty prejavu), extralingvistické (presumcia, čas, psychosomatika, stupeň empatie participantov a ďalšie skryté sily, ktoré proces komunikácie skryte, ale evidentne ovplyvňujú).

Komunikačný zámer je daný tým, čo sa v priebehu dorozumievania sleduje: tvrdenie, žiadosť, osobné želanie, expresívnosť, vyhlásenie, vysvetlenie.

Všetky komunikačné vektory sa navzájom prekrývajú, navzájom súvisia a predstavujú otvorený systém.

prof. PhDr. Jozef Mistrík, DrSc.
(12. XI. 1990 - Banská Bystrica)

Onomaziologické symetrie a asymetrie v lexike slovanských jazykov

Práce zo slovanskej derivatológie, zamerané na celkovú charakteristiku slovotvorby v slovanských jazykoch, väčšinou konštatujú značný stupeň jednotnosti, totožnosti, paralelnosti slovotvorných systémov v týchto jazykoch. Pravda, paralelný, ba v mnohom totožný inventár slovotvorných prostriedkov, postupov, typov a kategórií sa v rozličných jazykoch môže realizovať rozlične. Osobitosti vonkajšieho i vnútorného vývoja jednotlivých slovanských jazykov a ich nárečí, ich kontakty s inými jazykmi, spoločenské podmienky, za akých sa kodifikovali ich spisovné formy, intenzita preberania slov z iných jazykov a ich adaptácie v slovnej zásobe prijímajúceho jazyka, slovotvorná aktivita kodifikátorov pri dotváraní slovnej zásoby moderného jazyka, to všetko môže viesť k tomu, že paralelné systémy fungujú s odlišnými výsledkami. Pri slovotvornej konfrontácii ktorýchkoľvek dvoch slovanských jazykov (aj takých blízkych ako slovenčina a čeština, ruština, ukrajinčina a bieloruština, ba aj srbská a chorvátska podoba srbochorvátčiny) možno zistiť rozličné

druhy a stupne asymetrie jednak na úrovni slovotvornej motivácie, teda pri voľbe pomenovacieho východiska, jednak v onomaziologickom stvárnení pomenovaného obsahu, t.j. vo formálnej slovotvornej štruktúre sémanticky ekvivalentných lexikálnych jednotiek. Systém tu poskytuje široký diapazón možností na realizáciu, a tým aj na diferenciáciu onomaziologickej štruktúry pomenovania. Zdá sa, že túto diferenciáciu možno zovšeobecniť na niekoľko typov onomaziologickej asymetrie.

Ide o tieto typy:

1. Protiklad slovotvorne nemotivovaného slova (NM) v jednom jazyku a jeho slovotvorne motivovaného (M) ekvivalentu (derivátu alebo kompozita) v druhom jazyku: čes. *páteř* - - slov. *chrbtica*; slov. *cmar* - čes. *podmáslí*; poľ. *spacer* - - slov. *prechádzka*; poľ. *aktor* - slov. *herec* atď.

2. Protiklad derivát - kompozitum: slov. *dážd-nik* - - srbch. *kiš-o-bran*; čes. *jídel-níček* - poľ. *jadł-o-spis*; čes. *střed-ník* - slov. *bodk-o-čiarka* a pod.

3. Jednoslovné slovotvorne motivované pomenovanie (derivát alebo kompozitum) vs. syntakticky motivované, teda viacslovné (združené, komplexné) pomenovanie: slov. *vreck--ovka* - rus. *nosovoj platok*; čes. *jídel-níček* - slov. *jedálny lístok*; slov. *štát-nik* - poľ. *mąż stanu*; luž. *pěstow--arnja* - slov. *materská škola* a pod.

4. Sémanticky ekvivalentné deriváty môžu byť odvodené od motivantov patriacich v porovnávaných jazykoch do odlišných slovných druhov. To zväčša má za následok príslušnosť derivátov do vzájomne odlišných slovotvorných kategórií: slov. *biel-izeň* - čes. *prádlo*; slov. *hasi-č* - poľ. *straż-ak* 'członek straży pożarnej'; srb. *novine* - slovin. *časnik* atď.

5. Lexikálna odlišnosť slovnodruhovo totožného motivanta (a teda aj slovotvorného základu) pri totožnom slovotvornom formante: čes. *úhoz* (u klaviristu, motivant *uhodit*) - slov. *úder* (<-- *udrieť*); slov. *stol-ár* - čes. *truhl-ář*; slov. *obyva-teľ* - rus. *ži-tel'*; slov. *spál-ňa* (<-- *spať*) - - luž. *lěhar-nja* (<-- *lěhač*) a pod.

6. Ekvivalencia derivátov so slovnodruhovo aj sémanticky ekvivalentnými slovotvornými základmi, ale tvorených odlišnými formantmi: slov. *komin-ár* - čes. *komin-ík*; slov. *vreckov-ka* - čes. *kapesn-ík*; slov. *rýchl-osť* - srbch. *brz-ina*; slov. *ist-ota* - srbch. a bulh. *sigurn-ost* atď.

7. Sémanticky ekvivalentné slová patria do slovotvorných hniezd sémanticky ekvivalentných motivantov, ale zaujímajú v nich v každom jazyku odlišné miesto. Vo vzťahu slovenčiny a češtiny sú takýmito ekvivalentmi napr. slov. *nájazd, nadjazd* - čes. *nájezd, nadjezd*. V obidvoch jazykoch patria tieto deriváty do slovotvorných hniezd slovesa *jazdiť* (slov.) - *jezdit* (čes.). V češtine sú však motivované prefixálnymi slovesami *najíždět, nadjíždět*. V slovenčine tieto slovesá neexistujú, spomenuté substantíva teda treba pokladať za motivované priamo východiskovým slovesom *jazdiť*.

8. Vzťah sémantickej odvodenosti medzi dvoma významami jedného slova sa realizuje v druhom jazyku aj formálne v podobe slovotvornej odvodenosti: slov. *sedlo* 'časť konského postroja' a 'horský terénny útvar' oproti bulh. *sedlo* - *sedlovina*; srbch. *vreme* - slov. *čas* - *po-čas-ie* atď.

9. Jednému polysémickému derivátu v jednom jazyku zodpovedajú ako sémantické ekvivalenty druhého jazyka dva deriváty motivované rovnakým motivantom. Porov. bulh. *sever-ňak* s významami 1. severný vietor 2. obyvateľ severu vs. slov. *sever-ák* - *sever-an*.

10. Tento princíp, ešte komplikovaný rozličnými sémantickými posunmi, nerovnakým stupňom demotivácie, polysémiou a homonymiou motivantov atď., sa výrazne prejavuje v známom jave medzislovanskej slovotvornej homonymie. Známa je homonymia transflexných deverbatív slov. *záchod*, srbch. *zahod* (oboje s významom 'toaleta, WC') voči poľ. *zachód*, slovin. *zahod* (oboje s významom 'západ'). Opačný bol sémantický vývoj dvojice slov slov. *ústup* 'ustúpenie' - poľ. *ustęp* 'klozet'. Podstatou asymetrie tohto typu je paralelnosť slovotvornej formy pri odlišnosti slovotvorného, resp. aj lexikálneho významu.

Uvedených desať typov sa môže kombinovať jednak navzájom medzi sebou (vertikálne), jednak v ekvivalentných dvojiciach medzi viacerými jazykmi (horizontálne). Takto sa v súhrne všetkých slovanských jazykov môžu vyskytovať najrozmanitejšie kombinácie onomaziologickej asymetrie.

doc. PhDr. Juraj Furdík, CSc.
(15. XI. 1990 - Prešov)

Teoretické problémy negácie v slovenčine

Základným metodologickým východiskom na skúmanie gramatickej negácie je predstava o úzkej spätosti morfologickej a syntaktickej roviny s lexikálnou rovinou jazyka, pričom kľúčové postavenie má slovo ako komplexná jednotka zlučujúca v sebe nielen pomenúvacie, označovacie, ale aj komunikatívne a pragmatické funkcie.

Slovo vo svojom lexikálnom význame obsahuje potenciálne syntaktické vzťahy vychádzajúce z jeho gramatických vlastností. Lexikálny význam je takto stimulujúcim a limitujúcim faktorom pri konštruovaní negatívnej vety.

Podstatu gramatickej negácie sa pokúšame vystihnúť pomocou komponentovej analýzy na lexikálnom základe, pričom ide o popretie individuálnych významových komponentov slovesa, ktoré tvorí vo vete jadro predikácie. Takto sa uplatňuje predovšetkým morféma *ne-*, lenže negácia slovesa môže byť v súlade alebo nesúlade s negáciou propozičného obsahu výpovede.

Klasifikácia ďalších základných prostriedkov negácie (napr. častíc), ako aj združených, intenzifikačných a aproximatívnych prostriedkov sa opiera o propozičný obsah jednotlivých výpovedí z hľadiska polárnosti. S polárnosťou úzko súvisia pravidlá polárnosti, ktoré sa uplatňujú pri transpozícii (prenášaní) záporu a substitúcii (zámene) záporu s kladom. Okrem toho v zloženom prísudku s modálnymi slovesami a vetnými príslovkami sa uplatňujú sémantické a formálne pravidlá externej, internej a externo-internej negácie.

Vzťah formy a obsahu výpovede sa zas premieta v podobe symetrie alebo asymetrie do pravidiel obligatórnosti, fakultatívnosti a nemožnosti použitia záporu na jednej strane a na druhej strane do formálneho a funkčného rozdelenia negácie na vetnú, členskú a celkovú, čiastkovú negáciu.

Pri skúmaní negácie sa v istej miere využíva spoločná zóna modálnostnej problematiky s problematikou negácie a ďa-

lej klamlivá blízkosť formálno-logickej negácie s jazykovou negáciou. Systém klasifikácie gramatickej negácie od jej prostriedkov k výpovedným polárnostným hodnotám pokladáme za vhodnejšie metodologické východisko pri odkrývaní čiastkového systému negácie v syntaktickej rovine jazyka.

PaedDr. Jozef Pavlovič, CSc.
(26. XI. 1990 - Nitra)

Preklad a jazyková kultúra stredoveku

Prvé slová, ktoré podľa legendy napísal Konštantín-Cyril po slovansky, znejú Бѣ НАЧАЛѢ БѢ СЛОВО a sú prekladom gréckeho výrazu ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος. Toto nám dáva právo tvrdiť, že na začiatku bol preklad.

A naozaj, preklady zaujímajú dôležité miesto v stredovekom bulharskom písomníctve. Sú základným prostriedkom prenikania bohatej byzantskej kultúry do slovanobulharského prostredia a oboznámenia sa, aj keď sprostredkovane, s antickou a celou stredozemnou civilizáciou.

Preklady pomohli vnikať do štruktúry a funkcií stredovekého bulharského spisovného jazyka. Prekladatelia boli nevyhnutne aspoň bilingvisti. Preto najlepšie vidia, ako je zostavený ich vlastný jazyk. Sú totiž ustavične nútení porovnávať výrazy a formy s jazykom, z ktorého prekladajú. Tento proces "odhaľovania" čŕt svojho jazyka by sme mohli nazvať slovanské jazykové povedomie.

doc. dr. Ivan Bujukliev, CSc.
(5. XII. 1990 - Bratislava)

Pragmalingvistika - jej ciele a úlohy

1. Pragmatika ako jedna z častí sémiotiky podľa Ch. Piercea a Ch. Morrisa.
2. Krátka história vývinu lingvistiky od Saussura do súčasnosti, postavenie sémantiky v období štrukturalistickej lingvistiky, obrátenie pozornosti k sémantike v 60. rokoch a začiatok pragmatiky v 70. rokoch.
3. Vzťah sémantiky a pragmatiky; trojaké chápanie tohto pomeru; 1/ sémanticizmus (pragmatika ako súčasť sémantiky) 2/ pragmaticizmus (sémantika ako súčasť pragmatiky), 3/ komplementaristické chápanie - sémantika spolu s pragmatikou ako dve rovnocenné súčasti náuky o význame. Posledné stanovisko podporuje G. Leech a zdá sa i nám najsprávnejšie.
4. Rozdiel v ponímaní zmyslu (sense) v sémantike (zmysel má sám výraz, slovo), v pragmatike význam je to, čo hovoriaci mieni svojou výpoveďou.
5. Úplná sémantická interpretácia je možná len pri komunikatívnom postoji, keď sa berú do úvahy všetky faktory komunikácie - subjekt reči, jej prijímateľ, fond znalostí a mienok účastníkov prehovoru, situácia (miesto a doba prehovoru), rečový akt a jeho kontext.
6. Komplementárnosť kontextu a rečového aktu.

7. Rozdiel medzi deskriptívnymi a nedeskriptívnymi slovami.
8. Inštrumentálny prístup k jazyku. Koncepcia L. Wittgensteina. Jazyk ako hra v šachy, ale s pozornosťou na ťahy s figúrami, nie na figúry.
9. Teória H. P. Gricea, jeho princípy kooperácie. Princípy a maximy G. Leecha.
10. Druhé pole rozvíjania pragmatiky - deixia, indexové výrazy.
11. Problematika diskurzu. Reč ako činnosť, normy rečového správania. Rečová etiketa.
12. Illokutívne sily, perlokutívny efekt. Implikatúry.
13. Presupozície a prezumpcie. Odhraničenie blízkych javov, ktoré do presupozície nepatria. Pragmatické presupozície a) obsahové, b) epistemické.
14. Praktické vývody z teórie pragmalingvistiky a všeobecnej pragmatiky. Pragmalingvistika je "language-specific", sociopragmatika je "culture-specific". Potreba konfrontatívnej lingvistickej pragmatiky. Možnosti jej zamerania na vedecký výskum a didaktickú aplikáciu.

prof. PhDr. Rudolf Zimek, DrSc.
(6. XII. 1990 - Prešov)

K podstate aktualizácie

Pri výklade aktualizácie vychádza autor z pojmu ucelenej jazykovej informácie a jej aktuálneho spätia s označenou skutočnosťou, tak ako sa odráža vo vedomí podávateľa. Nadväzuje pritom na Mathesiusovu úvahu Několik slov o podstatě věty, publikovanú opätovne r. 1947, v ktorej sa kladie dôraz na potrebu podať funkčnú definíciu vety. Funkčná podstata vety podľa V. Mathesiusa zahŕňa tri veci: 1. informačnú alebo komunikačnú povahu vety, 2. aktívnosť hovoriaceho pri zaujímaní postoja k istej skutočnosti vo forme vety a 3. formálnu zvyčajnosť vetného tvorenia.

Autor vyzdvihuje najmä uvedený prvý jav, t.j. informačnú alebo komunikačnú povahu vety, ktorý sa pri súčasných úvahách o podstate vety neberie do úvahy natoľko, aby sa s ním rátalo ako s podstatným pri konštituovaní vety ako komplexnej gramaticko-sémantickej jednotky a najmä aby sa hodnotil ako rozhodujúci aj pri úvahách, či menné vyjadrenia typu *Základná škola*. - *Slovenské národné múzeum*. - *Vajanského nábrežie*. - *Pod Rovnicami*. atď. majú alebo nemajú status vety.

Autor vychádza zo stanoviska, že uvedené vyjadrenia v situácii, v ktorej sú konštantné, bežné alebo očakávané, obsahujú ucelenú jazykovú informáciu a v tom ich možno porovnávať s formami typu *Otec zapálil v izbe svetlo*. - *Vonku je dnes dusno*. atď., ktorých vetná platnosť sa všeobecne uznáva na základe toho, že obsahujú jazykový prvok schopný vyjadrovať gramatické kategórie času a spôsobu ako jednoznačný signál predikácie.

Ucelenú jazykovú informáciu chápe autor ako výsledok aktualizácie ako vetotvorného aktu; jazyková informácia predstavuje obsahovú zložku vetotvorného aktu. Formálnu zložku aktualizácie tvorí ucelená jazyková forma, ktorá môže byť predikačná alebo nepredikačná, t.j. je realizovaná gramatickými alebo negramatickými prostriedkami. Negramatické

prostriedky sa pokladajú za jazykovo situačné prostriedky nevyhnutné pri aktualizácii v tých prípadoch, keď sa aktualizácia nerealizuje vlastnými gramatickými prostriedkami. Vetotvorný akt negramatickými prostriedkami sa uskutočňuje v jazykových prejavoch s písomnou i hovorenou, resp. ústnou podobou a ide pri ňom o isté špecifické, mohli by sme povedať aj do značnej miery stabilizované jazykové útvary charakteristické pre isté situácie. Jazykovo-situačným prostriedkom aktualizácie je napríklad umiestnenie názvu diela na prebale knihy alebo umiestnenie názvu iného výsledku tvorivej činnosti na obale a či v záhlaví, pričom toto umiestnenie v danej situácii signalizuje vetnú informáciu. Podľa toho menné názvy typu *Červené víno. Piata symfónia. Osudová.* a pod. chápeme ako vyjadrenia s platnosťou vety.

člen korešpondent ČSAV a SAV Ján Kačala
(12. XII. 1990 - Prešov)

Z trendov súčasnej filológie

Žáner prednášky: prekonávanie mŕtveho akademizmu pri oboznamovaní odbornej verejnosti s novšími výskumami. Motívy prednášky: izolácia od svetového výskumu. Nová motivácia filológie po období striktného oddeľovania lingvistiky od literárnej vedy a od komunikácie vôbec. Explózia komunikačného chápania jazyka vo svete v súvislostiach domácej nepriazne k tomuto trendu v dôsledku sterilnosti funkčného ponímania jazyka, ktoré ostalo len proklamovaným.

Svetový kongres aplikovanej lingvistiky v Soluni (apríl 1990) a správa o ňom v Jazykovědných aktualitách (J. Skácel - 1990, č. 3-4, s. 134n.). Tvorivé koncepty kongresu a konfrontácia s nitrianskym výskumom. Frontálny nástup komunikačnej lingvistiky vo svete.

Hlavné komunikačné pojmy pertraktované na kongrese:

Otázka komunikácie ako otázka jazyka a jazykovedy a ako otázka vyučovania jazyka. Spoločenské a dobové parametre tohto problému: otázka súčasného vzdelávania miliónov ľudí a dnešná pohotovosť jazykovej výchovy (a v tom aj jazykovedy); jazyk ako aktívne odrážanie skutočnosti a "otriasanie ľudským svedomím" (vrátane svedomia jazykovedy), vytváranie nových významov v tomto smere, kooperačných proti konfrontačným, "ochranných" proti konzumným, "udržiavacích" proti "módne menlivým", a to ako výzva lingvistike preskúšať existujúci hodnotový a interpretačný systém ľudstva (J. A. Halliday, Austr.).

Interpretácia v kontextoch s rozličnou mierou určitosti, mentálne modely pre stupne určitosti týchto kontextov; interpretácia ako súčasť sociálnej interakcie v ich harmónii, interpretácia ako súčasť spoločenského správania (Ch. Candlin - Austr.). Komunikačné základy jazykového vyučovania a séria krokov k nemu, jazykové vyučovanie ako všeobecné vzdelávanie (J. van Ek - Hol.). Jazyk a všeobecné princípy kumulovania vedomostí v ľudskom učení (väzba vedomostí na systém osobných a spoločenských skúseností a vyučovanie ako nastoľovanie nezávislého systému pojmov). Efektivita vyučovania v zmysle, čo kto a kde potrebuje (W. Riversová - USA). Edukačná lingvistika (B. Spolski, Izr.): formovanie komunikačnej kompetencie od detstva po dospelosť a ďalej; komunikačné stratégie, repertoár komunikácie a cesty k nim. Výskum jazykových prejavov sociálnych rol, jazyková funkcia ako jeden zo sociálnych prejavov identity a jej genéza v jazykovom vyučovaní. Gramatika pre učiteľov a gramatika pre žiakov (flexibilnosť gramatiky). Textová lingvistika (špeciálne podmienky profesnej komunikácie, pracovná komunikácia, komunikatívno-kognitívne modely komunikácie, typológia komunikačných situácií a otvorené koncepty akcie a príslušnej komunikácie).

prof. PhDr. František Miko, DrSc.
(15. I. 1991 - Nitra)

17. medzinárodný kongres v Helsinkách (13.-18. augusta 1990)

Helsinská univerzita a Výskumné stredisko pre národné jazyky Fínska v spolupráci s Medzinárodným onomastickým komitétom (ICOS) usporiadali v dňoch 13.-18. augusta 1990 v Helsinkách 17. medzinárodný onomastický kongres. Rámec tomuto významnému podujatiu dalo 350. výročie založenia Helsinskej univerzity (univerzita bola založená v r. 1640 v Turku, od r. 1828 má sídlo v Helsinkách). Onomastický výskum s príslušnou materiálovou a dokumentačnou bázou je sústredený vo Výskumnom stredisku pre národné jazyky Fínska. V tejto inštitúcii, ktorá podlieha Ministerstvu školstva, sa v r. 1976 spojil celý rad samostatných pracovísk. Základnú zložku tohto výskumného strediska tvoria moderne vybavené a odborne spravované archívne zbierky. Jedným z 5 oddelení strediska je oddelenie fínskej onomastiky. Všetky dôležité projekty sa budujú pomocou elektronicky ukladaných databánk. Stredisko má jeden veľký komputer, 9 mikrokomputerov a 35 obrazoviek v pracovniach. Hlavný komputer je prepojený so systémom Helsinskej univerzity.

Na 17. medzinárodnom onomastickom kongrese sa zúčastnilo okolo 220 bádateľov z 32 krajín 5 kontinentov. Zúčastnili sa aj bádatelia z netradičných oblastí, ako je Austrália, južná Amerika, Japonsko, južná Afrika. Na kongrese odznelo 5 plenárnych prednášok, 135 referátov a koreferátov a 502 diskusných vystúpení. V záverečnom slove E. Eichlera sa kongres hodnotil ako jedno z najlepšie organizovaných svetových stretnutí onomastikov.

Referáty a koreferáty boli rozdelené do 6 sekcií podľa týchto tém:

1. Opis a analýza toponymických systémov; typológia toponým; teória toponomastiky.
2. Toponymické systémy z geografického a kultúrneho hľadiska; mikrotoponymá, osobitné sémantické polia.
3. Dokumentárna hodnota zemepisných názvov pre historickú jazykovedu a spoločenské vedy.
4. Opis a analýza antroponymických systémov; typológia systémov, terminologické systémy; kritériá a kategórie; variácie vzhľadom na čas, sociálne skupiny, miesto osídlenia a pohlavie.
5. Opis a analýza iných onymických systémov: vlastné mená v literatúre ako systémy i názvy firiem a spoločností, vý-

robkov, mená zvierat, kozmické mená atď.
6. Využívanie a fungovanie vlastných mien: mená na mapách, oficiálne mená v dvojrečových a mnohorečových areáloch, oficiálne pomenovacie postupy, vlastné mená a slovník, onymické atlasy.

Charakteristickým znakom helsinského kongresu bolo úsilie postihnúť súbory vlastných mien ako systém. Venovala sa pozornosť jazykovej výstavbe, formovaniu a vývinu rozličných onymických subsystémov. Odôvodnene sa spájala otázka onymických systémov s ich typológiou a spoločenským fungovaním. Keď sa na kongrese analyzovali onymické subsystémy, analyzovali sa obyčajne na povrchovej štruktúre, na úrovni komunikačných znakov. Funkčno-štruktúrna metodológia privádza k poznaniu systémových vzťahov aj na vyššej abstrakčnej rovine, na rovine hĺbkovej štruktúry (onymické znaky - modely). O prehlbujúcom sa štúdiu vlastných mien svedčili syntetizujúce referáty. Boli predložené aj veľké projekty, predpokladajúce medzinárodnú spoluprácu (projekt PATRO, lexikografické spracovanie románskych prímen a priezvisk; koncepcia encyklopedickej príručky onomastiky). - Novým generálnym sekretárom ICOS-u sa stal **prof. W. F. H. Nicolaisen** z Binghamptonu (USA). 18. medzinárodný onomastický kongres bude na jar 1993 v Trieri (Nemecko) s ústrednou témou: osobné mená.

doc. PhDr. Vincent Blanár, DrSc.
(19. II. 1991 - Bratislava

O sociolingvistickom prístupe v skúmaní súčasných slovanských jazykov

Známy švajčiarsky slavista prof. P. Brang vydal r. 1981 (spolu s M. Zülligovou) trojzväzkovú komentovanú bibliografiu slavistickej sociolingvistiky, ktorá obsahuje vyše 15000 bibliografických jednotiek. Je to vari najrukolapnejšie potvrdenie toho, že sociálny charakter jazyka sa vždy uvedomoval, nie vždy sa však naň aj osobitne sústreďoval záujem jazykovedcov - sám termín sociolingvistika po prvý raz použil Američan **H. V. Currie** v krátkej štúdii až r. 1952, hoci skúmanie problematiky vzťahu jazyka a spoločnosti sa len v našom storočí vykryštalizovalo aspoň do troch významných prúdov (francúzska sociológia jazyka, sovietska sociálna lingvistika, pražský funkcionalizmus).

V rámci jednotlivých slovanských jazykov sa sociolingvistický prístup uplatňuje odchodne, a to kontinuitnou prítomnosťou sociálnych aspektov už od 20. rokov v rusistike (paralelne v celej sovietskej lingvistike), principiálnou funkčnosťou v bohemistike, jemnou kultúrno-historickou diferencovanosťou v polonistike, detailnou prepracovanosťou "v laboratórnej" lužickej srbčine, všeobecnojazykovednou a konfrontačnou orientáciou v juhoslovanskej lingvistike, zdôrazňovaním svojej špecifickosti a osobitosti v bulharskej jazykovede, nárečovou podfarbenosťou v slovakistike.

Pri posúdení a porovnaní viacerých monografických sociolingvisticky orientovaných prác z obdobia posledných piatich rokov (porov. náš príspevok v časopise Slavica Slovaca, 26, 1991, č. 3) sa núkajú tieto analogické závery: 1. Narastá polyfunkčnosť spisovného jazyka, zužuje sa komunikačná funkcia teritoriálnych dialektov. Na druhej strane nárečia vplývajú na spisovný jazyk najmä v oblasti fonetiky a syntaxe. 2. Vznikajú viaceré prechodné formy (poloútvary, polodialekty, interdialekty a pod.), a to predovšetkým pri komunikácii v mestách, kde dnes žije viac ako 60% obyvateľstva. 3. Nejde tu však len o jednostranný vplyv spisovného jazyka na spomínané jazykové útvary, ale aj o opačný proces: dynamické javy v týchto útvaroch (formách) vyvolávajú pohyb v normách spisovného jazyka (napr. ubúdanie príznakovosti hovorových prostriedkov, zneutrálňovanie profesionalizmov, "zhovorňovanie" slangizmov a pod.). 4. V dôsledku narastania frekvencie hovorených (ústnych) prejavov v komunikácii mení sa aj norma spisovného jazyka, ktorá je zväčša založená na písaných komunikátoch. 5. V dnešnej jazykovej situácii sa ukazuje potreba posudzovať spisovné normy aj z hľadiska sociológie nositeľov jazyka a za pomoci psycholingvistiky stanovovať hierarchiu v oceňovaní jazykových prostriedkov.

Zmeny v sociálnej štruktúre spoločnosti majú rozhodujúci vplyv na vzájomné pôsobenie a interferencie jednotlivých jazykových podsystémov (útvarov, foriem, idiomov, variet), pričom nejde ani tak o ich kvantitatívny charakter ako skôr o kvalitatívne zmeny.

PhDr. Ján Bosák, CSc.
(21. II. 1991 - Banská Bystrica)

Život a dielo Konštantína a Metoda v cirkevnoslovanských literárnych pamiatkach

O životných osudoch veľkomoravských prvoučiteľov Konštantína a Metoda podávajú svedectvá mnohé historické a literárne pramene. Vznik najstarších z nich sa kladie už do cyrilometodského obdobia. Zachovali sa však až v neskorších odpisoch (prepisoch) vo viacerých cirkevnoslovanských redakciách.

Jedným z najrozsiahlejších diel o živote a účinkovaní Konštantína Filozofa je Život Konštantína, ktorý sa hodnotí podľa posledných rozborov (Ondruš, 1982) ako literatúra faktu písaná metódou lyrizovanej prózy. Jeho autorom je pravdepodobne Kliment (v spolupráci s Metodom). Predpokladá sa, že ŽK vznikol v rokoch 873-879. Do slovenčiny bol preložený J. Stanislavom (1933), P. Ratkošom (1977) a časti z neho preložil E. Pauliny (1964). Cieľom ŽK nebolo glorifikovanie Konštantína, ale predovšetkým obhajoba oprávnenosti zaviesť slovienský jazyk do liturgie, v ktorej sa mohli v tom čase používať iba hebrejský, grécky a latinský jazyk. ŽK častejšie ako ŽM pertraktuje filozoficko-teologické otázky a obsahuje aj väčší počet legendových prvkov.

Život Metoda bol pravdepodobne napísaný ešte za Metodovho života, resp. bezprostredne po Metodovej smrti. Svedčia o tom okrem iného zmienky o Metodovej korešpondencii s pápežskou kúriou. Najnovšie podľa mienky niektorých slavistov (napr. Ondruš; Pauliny - Ondruš, 1985) sa autorstvo ŽM pripisuje Gorazdovi: ŽM totiž obsahuje oveľa viac lexikálnych panonizmov a moravizmov ako ŽK, čo svedčí o dlhodobom pôsobení autora vo veľkomoravskej kultúrnej a jazykovej sfé-

re. V ŽM sú rozpracované najmä podstatné momenty Metodovho pôsobenia na Veľkej Morave, ktoré odrážali jeho zápas o pozdvihnutie slovenčiny medzi tri vtedy uznávané liturgické jazyky. Obe diela majú podstatný význam pre poznanie veľkomoravských dejín. Treba vyzdvihnúť aj ich dokumentárnu hodnotu.

Podľa vzorov ŽK a ŽM vznikali aj ďalšie texty rozličných žánrových foriem. Boli to tzv. proložné (krátke) životy Konštantína a Metoda, oslavné chválospevy, kroniky, legendy a iné literárne útvary.

Tematicky nadväzuje na ŽK a ŽM Krátky život Konštantína a Metoda. Bol napísaný pravdepodobne pri príležitosti Metodovho pohrebu a obsahuje údaj o mieste uloženia Metodových telesných pozostatkov.

V ornamenálnych, panegyrickým štýlom písaných ódach autori vyjadrovali úctu a lásku k solúnskym bratom. Lyrickou ozdobnosťou sa vyznačuje Pochvala Cyrilovi Filozofovi, ktorá sa pripisuje Klimentovi (zomrel roku 916). Variantom Pochvaly Cyrilovi Filozofovi je skladba Pamäť a Pochvala Cyrila filozofa a Metoda učiteľa, za autora ktorej sa pokladá Kliment Bulharský. Môže však pochádzať aj od neznámeho veľkomoravského Sloviena, usudzujúc podľa toho, že jej pôvodca sa cíti príslušníkom toho národa, ktorému bol Cyril učiteľom (Pauliny, 1964).

Život a dielo Konštantína a Metoda boli známe aj na Kyjevskej Rusi, o čom svedčí staroruská kronika Povesť vremennych let (tzv. Nestorova kronika). O účinkovaní Metoda a jeho žiakov - Gorazda, ale najmä Klimenta na veľkomoravskom teritóriu a po smrti Metoda v Bulharsku, hovorí Život Klimenta, známy pod názvom Bulharská legenda. Z historického hľadiska sú podstatné predovšetkým udalosti opísané po Metodovej smrti. Dramaticky je podaný spor medzi Metodom a franským duchovenstvom, spor o Filioque.

V bohatej a rôznorodej literatúre zachovanej v cirkevnoslovanskej redakcii staroslovienskeho jazyka Konštantín a Metod sú zobrazení ako veľké osobnosti, ktoré majú podstatný podiel na pozdvihnutí slovienskeho jazyka, vzdelanosti, literatúry a kultúry nielen veľkomoravského, ale celého slovanského etnika.

doc. PhDr. Ema Krošláková, CSc.
(25. II. 1991 - Nitra)

Slovenská frazeológia z hľadiska diachrónie

Napriek tomu, že frazeológia je bytostne spojená s dejinami jazyka i s dejinami spoločnosti, u nás sa zatiaľ skúmala a skúma predovšetkým synchrónna frazeológia. Otázky historickej frazeológie sa v našej jazykovednej literatúre obmedzili na ojedinelé historicko-etymologické výklady niektorých frazém.

Z hľadiska synchrónnej frazeológie je pre frazému charakteristická rozčlenenosť formy a celostný frazeologický význam. Z hľadiska organického spojenia diachrónneho a synchrónneho aspektu je nevyhnutné chápať frazému ako dvojrozmernú (dvojplánovú) jednotku, pričom táto dvojrozmernosť je založená na dialektickom napätí a vzťahu medzi pôvodným konkrétnym obsahom frazémy a jedným celostným frazeologickým

významom. Pôvodný konkrétny obsah frazémy sa zachováva v podobe vnútornej formy, v podobe konkrétnej predstavy, ktorá motivuje druhotný význam celého spojenia. Jednou z hlavných úloh historickej frazeológie je postihnúť dlhodobý vývinový proces frazeologizácie, a to v začiatočnom štádiu nájsť, alebo aspoň sa pokúsiť nájsť historické prototypy frazém, ich genetické pramene, ktorými sú často voľné slovné spojenia, a sledovať ich ďalší vývin až do súčasnosti. Práve historický prístup umožňuje vidieť frazeologické spojenia (frazémy) aj v štádiu ich vznikania (uvedomením si ich vnútornej formy), aj ako hotové výsledky frazeologizačného procesu (ich celostný význam).

Za základný smer vývinu frazeologického fondu možno pokladať vývin jednotlivých frazém od voľných slovných spojení cez štádium ich postupného ustaľovania až po ustálenosť. Tento vývin sa uskutočňuje metaforizáciou, resp. zovšeobecnením. Skúmali sme obdobie 15.-18. st. na základe slovenských rukopisných i tlačených jazykových pamiatok (pramennej základne pre Historický slovník slovenského jazyka z predspisovného obdobia). Toto obdobie chápeme ako určitý výsek z celého kontinuitného vývinu nášho jazyka. Znamená to, že vznik viacerých súčasných frazém nemožno klásť len do tohto obdobia, resp. do začiatku 15. st., ale mnohé vznikli oveľa skôr, no mohli vzniknúť aj neskôr, po 18. st. Vo frazeologizačnom procese hrá veľkú úlohu vývin jednotlivých frazém v smere od ich variantnosti, od veľkého počtu variantov k ustálenosti, k zachovaniu jedného-dvoch, zriedka viacerých variantov. Takýto vývin je jednou zo základných tendencií vo frazeológii.

Veľa diskusií vyvoláva stále otázka modelovosti či nemodelovosti frazém, ktorá súvisí s chápaním frazémy ako súčasti systému, na základe ktorého možno tvoriť štruktúrne a štruktúrno-sémantické modely, alebo s chápaním frazémy ako anomálnej jednotky, ktorá má osobitný, špecifický systém, odlišujúci sa od celého jazykového systému. Podrobný výskum historického materiálu zo skúmaného obdobia a jeho porovnanie so súčasným stavom nám dovoľuje potvrdiť princíp modelovosti vo frazeológii, teda potvrdiť opodstatnenosť frazeologického systému, i keď isté anomálie sa vyskytujú v tejto oblasti možno častejšie ako v iných jazykových rovinách.

Naliehavosť komplexného výskumu jazyka v celom jeho historickom vývine je zrejmá. V slovenskej jazykovede sa postupne spracovali a spracúvajú viaceré historické jazykovedné disciplíny (hláskoslovie, morfológia, lexikológia, etymológia). Preto je potrebné podrobiť širšiemu výskumu z diachrónneho hľadiska aj frazeológiu ako prirodzenú zložku slovenského jazyka.

PhDr. Jana Skladaná, CSc.
(5. III. 1991 - Bratislava)

O slovenskej jazykovej a etnickej jednote

Keď si zemplínski kalvíni v polovici 18. storočia vydali tlačou niekoľko kníh, nazvali svoj jazyk, do ktorého boli tieto knihy preložené, celkom spontánne a prirodzene slovenským jazykom. Nie sú to prvé ani najstaršie doklady svedčiace o vedomí slovenskej jazykovej a etnickej jednoty na celom

území obývanom Slovákmi. Zemplínskych kalvínov spomíname preto, že ide tu už o tlačené knihy a o krajný slovenský východ. V tých textoch sa odzrkadľuje spomínaná slovenská etnicko-jazyková jednota, ktorá je odrazom starej historicko-spoločenskej nadkmeňovej slovanskej integrácie v krajine obývanej Slovákmi a ich priamymi predkami; odvíja sa od čias príchodu našich predkov do dunajskej kotliny. Nadkmeňovým útvarom bola už Samova ríša a neskôr aj Ríša veľkomoravská. Nemožno sa čudovať, že odrazom tejto historicko-spoločenskej, etnickej integrácie je integrácia jazyková, ktorá napriek členitosti územia a tým aj nárečí si zachovala zreteľnú jazykovú jednotu v celoslovenskom rozsahu. Táto jednota sa prejavuje nielen v názve spoločnom pre všetkých Slovákov a pre ich jazyk, ale aj v samej podobe jazyka Slovákov, ktorý si napriek výrazným nárečovým odlišnostiam zachováva spoločnú podstatu, ktorá ho ako jeden celok charakterizuje oproti iným, najmä susedným slovanským jazykom. Vo vzťahu k poľštine sú to napríklad ústne samohlásky oproti nosovým, h oproti poľ. g, tzv. dispalatalizácia známa v poľštine a neznáma v slovenčine a mnohé ďalšie znaky (*krava - krowa* a i.), oproti ukrajinčine výrazné systémové rozdiely zračiace sa napríklad v podobách ako *voz - viz, leto - lito, krava - korova* a pod. Na takýchto a podobných ďalších historicko-jazykových faktoch sa rozbíjajú všetky nezmyselné tvrdenia o našej historickej mladosti, o nehistorickosti.

Vedomie slovenskej etnicko-jazykovej jednoty má svoj prirodzený historický vývin, hlbokú historickú zakotvenosť. Preto aj prichodí Slovákom zo všetkých končín ako prirodzená obyčajnosť. Toto vedomie nedovolilo podstatne narušiť etnickú integritu územia kompaktne obývaného Slovákmi, hoci pokusy o také narušenie sú dobre známe. Orientovali sa vždy na východoslovenský región. Spomenúť tu možno známeho Viktora Dvorčáka, ktorý v službách veľkomaďarského šovinizmu a neskôr maďarskej iredenty sa usiloval presvedčiť východných Slovákov, že sú osobitným slovjackým národom, niečím celkom odlišným od ostatných, západnejších Slovákov. Aj vtedy sa našlo dosť peňazí na vydávanie tlače v slovjackom jazyku (šarišskom nárečí). Ani dnešné pokusy stavať východné Slovensko proti ostatnému Slovensku nemajú nádej na úspech, rozbijú sa na východnom Slovákovi, dedičovi rovnako starobylého národného povedomia, aké majú aj ostatní Slováci.

Hoci je zrejmé, že územie dnešného Slovenska, Potisia, Panónie a východnej Moravy obsadilo postupne viacej slovanských kmeňov, ich názvy sa nezachovali, nie sú doložené ani v najstarších písomnostiach. Je to dôsledok starobylej nadkmeňovej integrácie našich predkov v dunajsko-karpatskej oblasti. Táto integrácia sa prejavila aj v spoločnom názve zjednoteného etnika. Tento názov si Slováci zachovali podnes.

Slováci, ktorí na označenie svojho etnika používali názov zhodujúci sa s pomenovaním Slovanov vôbec, označovali sa aj v latinských textoch ako *Slavi, Sclavi*. Často len z kontextu sa dá zistiť, či ide o označenie Slovana alebo Slováka. Niekedy sa pri tomto názve používa bližšie určenie, ktoré ho presnejšie zaraďuje. Prídavné meno malo podobu *slavicus, slavonicus*. Tohto tradičného spôsobu označovania Slovákov a ich jazyka sa držal ešte aj Anton Bernolák, ktorý svoje jazykovedné diela o slovenčine napísal po latinsky. Aj Pavel Doležal, autor českej gramatiky pre Slovákov z roku

1746 písanej po latinsky, so známym úvodom od Mateja Bela, označuje Čechov ako *Bohemi*, Slovákov ako *Slavi*, miestami aj *Slavi Pannonii, Slavi in Hungaria*. Spojenie *slavico-bohemica* z názvu jeho gramatiky (**Grammatica Slavico-Bohemica...**) nemožno prekladať ako *slovensko-česká*, nielen preto, že ide o gramatiku českého jazyka (upozorňuje sa v nej na niektoré prípustné i neprípustné slovakizmy, na prípustné i neprípustné moravské a české regionalizmy), ale najmä preto, že takéto zložené prídavné meno je bežným dobovým označením s významom 'český', je synonymné s prídavným menom *bohemicus* alebo so zloženým prídavným menom *bohemo-slavicus* či *slavo-bohemicus*. Paralelne sa tak označovali aj Česi - ako *Bohemi, Bohemo-Slavi, Slavo-Bohemi*. Aj u Mateja Bela označenie *Slavo-Bohemus* znamená 'Čech', tak ako aj u iných súdobých slovenských aj českých autorov píšucich po latinsky.

Tu možno spomenúť, že slovenskí vzdelanci píšuci v 19. storočí po latinsky, používali v prídavnom mene aj podobu *slovenicus* vo význame 'slovenský'. Táto podoba je celkom organicky utvorená od starobylého domáceho základu *sloven-*. Na rozdiel od podoby *slavicus* alebo *slavonicus* je aj jednoznačná. Nedávne nahradenie podoby *slovenicus* tvarom *slovacus, slovacicus* (aj s následnými umelými podobami ako *slovacistický, slovacikálny* a pod. používanými v slovenských jazykových kontextoch) bolo umelé, neorganické. Argument, že *slovenicus* znamená aj 'slovinský' a že tak môže dochádzať k nejasnostiam a kolíziám, je vykonštruovaný. Nerešpektuje prirodzený slovenský historicko-jazykový vývin, "rieši" umelo nastolený problém necitlivým zásahom do tohto vývinu, ignorujúc fakt, že slovenský jazyk si problém dávno vyriešil vo vlastnej kompetencii tak, že má svoje vlastné označenie pre Slovincov i pre ich jazyk, a tak aj latinizovaná podoba prídavného mena *slovinský* je v tejto kompetencii *slovinicus*.

PhDr. Ján Doruľa, CSc.
(18. III. 1991 - Nitra)

Vektory komunikácie

1. Komunikácia prebieha všade tam, kde sa stretajú ľudia, a čím viacej sa ľudia stretajú, tým sú komunikačné procesy rôznorodejšie i zložitejšie. Pre komunikačný proces sú osobitne príznačné tri závažné momenty: po prvé, komunikácia je proces s permanentnou interakciou, po druhé, je to proces, ktorý prebieha aj vtedy, keď sa zdá, že jeden z účastníkov mlčí, a po tretie, konkrétny komunikačný proces (akt) je neopakovateľný.

Evidentnými vektormi komunikácie sú:
komunikanti
komunikačná situácia
forma kontaktu
výrazové prostriedky
komunikačný zámer.

2. Komunikačný proces sa realizuje v rámci dvoch protipólov, ktorými sú emitent (E) a percipient (P), označovaní ako komunikanti medziľudskej komunikácie. Medzi E a P sa realizuje emisia a percepcia informácie. Takým činom sú komunikanti najzávažnejšími komponentmi tohto procesu a zaujímajú v ňom ústredné postavenie. V ich moci leží obsah a ko-

nečná forma komunikátu (rečovo stvárnenej komunikácie) bez ohľadu na akékoľvek sprievodné momenty a skutočnosti, ktoré sú schopné dorozumievanie ovplyvniť. Ide v podstate o autora a adresáta prejavu, ktorých roly sa v priebehu dorozumievacieho procesu potenciálne striedajú. V teórii štylistiky sa komponenty E a P označujú ako diferencované štýlotvorné činitele, z ktorých E (autor) sa kvalifikuje ako subjektívny a P (adresát) ako objektívny štýlotvorný činiteľ.

3. Spôsob komunikácie je výrazne motivovaný vzájomnými vzťahmi medzi účastníkmi, ktorí sa aktívne alebo pasívne na konkrétnom rozhovore zúčastňujú. Vzájomné vzťahy sú spravidla vždy relevantné a komunikát (dialóg), ktorý vzniká súhrou, spolupôsobením dvoch rozdielnych indivíduí, je informačne obyčajne nasýtenejší ako komunikát (monológ), ktorý je prevažne dielom jedinca.

Kvalitu a charakter komunikácie podstatne ovplyvňuje aj vzájomná znalosť jazykového kódu, pomocou ktorého sa kontakt sprostredkuje a dorozumievanie realizuje. Tu by bolo možné hovoriť o stupni synonymie jazykového kódu. Na jednej strane sa môže teoreticky, ale i prakticky vyskytnúť taká situácia, že medzi virtuálnymi komunikantmi niet ani stopy po nejakom spoločnom dorozumievacom kóde, a na druhej strane je možná až absolútna znalosť takéhoto kódu u obidvoch komunikantov.

4. Prvopočiatočná a najstaršia forma sociálnej komunikácie bol dyadický rozhovor realizovaný za fyzickej prítomnosti obidvoch komunikantov. Vyššou formou komunikácie bol potom skupinový rozhovor, avšak aj ten sa realizoval za fyzickej prítomnosti všetkých jeho účastníkov. So vzrastom civilizácie spoločnosti úmerne vzrastá počet foriem sociálnej komunikácie. Nové formy sa rozširujú jednak pokiaľ ide o spôsoby prenášania informácií (písmo, telefón, rozhlas, televízia ...) a jednak pokiaľ ide o formy zoskupenia účastníkov dorozumievania (rečník - poslucháči, herci - diváci, autor/i - čitatelia...). Forma kontaktu medzi komunikantmi teda patrí tiež medzi podstatné faktory, ktoré majú účasť na komunikačnom procese.

5.V dorozumievaní medzi ľuďmi najprirodzenejšími a najbežnejšími výrazovými prostriedkami sú jazykové prostriedky. Aj keď sa v symbióze s nimi nerovnomerne vyskytujú paralingvistické a extralingvistické javy, predsa len na dnešnom kultúrnom stupni človeka i pri dnešnom bohatstve jazykových prostriedkov ostáva jazyk centrálnym dorozumievacím systémom. Slovníky spisovných jazykov obsahujú státisíce slov a gramatické systémy umožňujú tvorenie nespočetného a nekonečného množstva výpovedných konštrukcií na rečovú komunikáciu. Navyše ešte každé slovo a každá výpovedná konštrukcia je schopná v rozličných situáciách a kontextoch nadobudnúť ďalšie variácie významov, rovnako ako hociktorá vec v praktickom živote môže poskytnúť veľa príležitostí na nové a nové upotrebenie, a tak získať nový a nový význam. Základným komunikačným aparátom v spoločnosti ľudí je teda jazyk.

6. Aj keď jazyk je hlavným dorozumievacím prostriedkom medzi ľuďmi, predsa len nie je jediným a izolovaným prostriedkom. Popri jazyku existuje a funguje celý rad ďalších prostriedkov a javov, ktoré sú nositeľmi informácií buď samy alebo spolu s jazykom. Lingvistické prvky nefungujú vo vzduchoprázdne, ale v rozličných kontextoch, kontaktoch a kotextoch. Neexistuje výpoveď bez sprievodných zvukových, vizuálnych alebo iných prvkov, ktoré sú tiež výrečné. Nonverbálne

výrazové prostriedky nazývame aj paralingvistickými výrazovými prostriedkami. K nim zaraďujeme:1. fonetické prostriedky, 2. proxemiku, 3. haptiku, 4. posturiku, 5. kineziku, 6. gestiku, 7. mimiku, 8. pohľad, 9. grafiku, 10. farbu, 11. olfatoriku.

7. Popri paralingvistických prvkoch sú zakomponované do jazykového prejavu aj kvality, ktoré nemajú vždy fyzický charakter, no v komunikačnom procese ich prítomnosť je evidentná. Tvoria akési pozadie a či podhubie, z ktorého prejav vyrastá, o ktoré sa opiera a ktoré pri interpretácii z komunikovaného textu vypustiť nemožno.

Zatiaľ čo lingvistické a paralingvistické výrazové prostriedky možno usporiadať do istých systémov, extralingvistické prvky - prostriedky - sú natoľko rôznorodé a špecifické, že možno iba taxatívne ako prostriedky vymenovať niektoré kvôli objasneniu ich podstaty.

8. Keď sa človek exponuje konkrétnym prehovorom, robí to s istým zámerom, s istým rozhodnutím, s úmyslom dosiahnuť nejaký cieľ. Na pozadí každého prehovoru je nejaký motív a istý plán. Naše výpovede nie sú iba prosté konštatovania, pasívne oznámenia alebo tvrdenia. Niekedy sú to v podstate raz zvolania, inokedy otázky, či príkazy, alebo záväzky, gratulácie atď.

Pochopiteľne, že jednotlivé rečové akty sa svojím zmyslom, ale najmä formou prekrývajú a navzájom pripomínajú. Sú medzi nimi prestupné alebo plynulé hranice. Ich cieľom je ísť za komunikačným zámerom, využívať všetky možné výrazové prostriedky, aby sa cieľ dosiahol a plán autora splnil. Podčiarknuť treba, že komunikačný akt síce vychádza z komunikačného zámeru, avšak je to nakoniec pojem širší, zahrnujúci lokúciu, illokúciu i perlokúciu - zmysel, výraz i rezultát komunikačnej udalosti.

prof. PhDr. Jozef Mistrík, DrSc.
(19. III. 1991 - Prešov)

Situácia v komunikácii

Komunikačnú situáciu tvorí konfigurácia relevantných faktorov ako napríklad adresát, miesto a čas komunikačnej udalosti, kanál, cez ktorý sa informácia sprostredkuje, a ďalšie podmienky, ktoré informáciu formujú. Komunikačná situácia dáva význam zámenám a zámenným príslovkám typu *ty, on, títo, tu, tam, vtedy* a napĺňa význam relatívnych výrazov typu *zajtra, lepší, ďalší, nasledujúci, každý, žiaden, obaja, hneď* atď. Jednu a tú istú informáciu prijíma a interpretuje každý adresát po svojom, pre každého adresáta majú slová typu *mnoho, málo* iný význam. Rozdielne sa chápu aj častice *sotva, asi, najmä, áno, nie, iste, ešteže*čo atď.

Závažným vektorom komunikácie je presumpcia emitenta i adresáta, ďalej ich vzájomná empatia a aj rekvizity, ktoré sú pri rozhovore prítomné. Situácia môže dať komunikačnému procesu veľmi rýchly spád, ale ho môže aj výrazne retardovať. Účastníci dialógu sa niekedy viacej opierajú o okolie, o situáciu, než o jazykové výrazové prostriedky. Aj preto je v takomto dialógu mnoho deiktických prvkov. Situácia hrá veľkú úlohu v hovorovom, v náboženskom a v rečníckom štýle, teda vo všetkých prípadoch, kde sa komunikuje ústne.

Pre komunikáciu je osobitne významný komunikačný kanál - technické zariadenie, ktoré sa zúčastňuje na prenose alebo na zachovaní informácie. Ináč vyznie zmysel tej istej informácie v telefóne, ináč na transparente, ináč v telegrame, ináč znie zmysel tej istej výpovede vyslovenej na tribúne, ináč povedanej medzi štyrmi očami. Jedna a tá istá výpoveď mala inú hodnotu v texte napísanom pred sto rokmi, ako má dnes alebo ako bude mať o sto rokov. Komunikačným kanálom môže byť javisko, list, zmluva, posol, kronika, plagát, pieseň a všetko, čo stojí na ceste medzi emitentom a percipientom textu.

Komunikačná situácia môže byť kotextom (t.j. ľahostajne stáť pri informácii, priamo sa na nej nezúčastňovať, no svojou prítomnosťou ovplyvňovať jej interpretáciu) alebo kontextom (t.j. byť v priamom kontakte s informáciou natoľko, že ovplyvňuje jej podobu a zúčastňuje sa na jej formovaní ako napríklad hluk, svetlo, vzdialenosť komunikantov a podobne). Tak či onak, sociálne i technické danosti, za ktorých sa komunikačná udalosť realizuje, môžu viac, menej alebo celkom pozmeniť obsah pôvodnej, odoslanej informácie.

prof. PhDr. Jozef Mistrík, DrSc.
(20. III. 1991 - Košice)

Pohyb v slovnej zásobe súčasnej spisovnej ruštiny

Pohyb v spoločnosti vyvoláva následne aj pohyb v slovnej zásobe.

A/ Historický exkurz

1. christianizácia východných Slovanov - dvojnásobný vplyv csl.
2. otvorenie sa Európe - Petrova reforma, príval cudzích slov

   Spôsob vzniku spisovného jazyka (spolupôsobenie dvoch živlov) predurčilo vzťah ruštiny k cudzím vplyvom a prvkom:
   a) neexistencia purizmu (sporadické pokusy nemotivované politicky) - ľahostajnosť k čistote jazyka
   b) petrifikácia prevzatých prvkov
   c) skostnatenosť normy (spisovný jazyk - výsada pomerne úzkej vrstvy inteligencie)
3. demokratizácia I. - (Lomonosov) - uvoľnenie prísnej normy
   - rozšírenie sfér spisovného jazyka
   - pripustenie živého jazyka
4. integrácia sveta po II. svetovej vojne - vyjdenie z ulity, doháňanie svetovej vedy, preklady literatúry, preberanie terminológie
   - napriek konzervativizmu normy intercionalizácia a technizácia jazyka v odbornej oblasti (slovník cudzích slov - odb. lit.)
5. demokratizácia - strata kontroly, živelnosť procesu

spoločnosti II. (od 60. rokov)
- vykastrované novinárske klišé nahrádza živý jazyk, vplyv televízie, rozšírenie okruhu používateľov, dem. normy
- intelektualizácia slovnej zásoby
- oživovanie slovnej zásoby
- prehodnocovania statusu slov
- zmeny v kodifikácii (aj keď nesmelé)
- výskum hovorového jazyka
- aktuálne slovníkové materiály (Novyje slova i značenija)

B/ Konkréta:
Podľa publikácie Novyje slova i značenija od II. svetovej vojny pribudlo cca 15 000 neologizmov (odhad v 70. rokoch)

Príčiny pohybu:
a) nové reálie: *kaľgotki, ketčup, diskoteka, ikebana, dispensar, flomaster; konsensus, pľuralizm, nou-chau; razgosudarstvenije, verchovenstvo zakonov, trinadcataja zarplata; striking, karate, deľtaplan, sportloto*
b) prevzaté termíny: *isteblišment, imprinting, chobbi, autsajder, fol*
c) oživené reálie i termíny: *birža truda, testovyj, testirovanije, technokratija, rynočnaja ekonomika*
d) využívanie slovotvorných potencií: *allergija - allergik, interviu - interviuirovať, kompiutor - kompiutornyj, bezdefektnyj - bezdefektnosť*

Obsadzovanie voľných miest v slovotvorných čeľadiach sa prísne riadi časovým faktorom! Napr.:
gologrāfija - gologrāfičeskij (60 roky)
gologrāf - gologrāfirovanije - gologrāfirujemyj - gologrāmnyj (70)
gologrāfirovaťsja (79)
gologrāfirovať (zatiaľ nezaznamenané!)

Argumenty: otázka času a spôsobu vzniku slova a jeho významu

Smer odvodzovania:
optimaľnyj - optimizacija (60)
- optimizirovať (70)
telefikacija - teleficirovať
tolkať - tolkateľnica - tolkateľ ?
intellektuaľnyj - intellektualka - intell
nekommunikabeľnyj - kommunikabeľnyj

Spôsob odvodzovania:
(staré slovotvorné modely, ale zaujímavé z hľadiska konfrontácie)

bezavansovyj, razvedenec, predpensionnyj (dovojennyj, doškoľnyj!)
avialajner, biorytm, videofiľm, sverchderžava, termobigudi - elektrické natáčky, *bas-gitara, maksi-moda, lekcija-koncert* - výchovný koncert, *oboji-pľonka* - lepiace tapety, *jasli-sad* - škôlka s jasľami
nové spojenia - *pudriť mozgi, obščestvo potreblenija, režim najboľšego blagoprijatstvovanija, sfera ob-*

služivanija, teatr absurda, kovrovaja bombiožka

pohyb v sémantike:

manifestácia - demonstracija (už aj *manifestacija*!)

demonštrácia - demonstracija al. *manifestacija protesta*

zradnosť sémantiky cudzích slov:

eskorta - konvoj (vesti pod konvojem)

konvoj, sprievod - kortež (mašin, pochoronnyj)

sprievod, suita - eskort, svita (počotnyj eskort)

sudejskaja brigada - rozhodcovská trojica

pojezdnaja brigada - vlaková čata

(životnovodčeskaja) brigada - pracovná skupina

brigada (pracovná) - subbotnik

problémy ekvivalentu:

ugnať - samolot (uniesť)

- mašinu (ukradnúť)

avtougonščik - zlodej áut

neregulárnosť ruštiny:

Panam Uorld Ejr uejz ale: *Disnej mir*

To bolo len niekoľko ukážok pohybu v slovnej zásobe súčasnej ruštiny.

Aktuálnou úlohou je:
- zachytiť tento pohyb a dešifrovať jeho príčiny
- zhodnotiť zozbieraný materiál a obohatiť ním existujúce slovníky
- konfrontovať tento pohyb s pohybom v slovenčine, hľadať zhodné a rozdielne črty
- pripraviť nový Veľký rusko-slovenský slovník na báze naozaj súčasnej ruštiny.

Doc. PhDr. Dezider Kollár, CSc.
(26. III. 1991 - Bratislava)

Slovenský jazyk a sociolingvistika

Aj slovenská lingvistika zachytila echo paradigmatickej zmeny, spočívajúcej v obrate od výlučného skúmania jazykového systému ku skúmaniu fungovania tohto systému v reálnej situácii. Po rapsodickom prieskume sa sústavný a koordinovaný sociolingvistický výskum na Slovensku začal až v 2. pol. 80. rokov, sociolingvistika však - na rozdiel od susedných krajín - u nás doteraz nie je inštitucionalizovaná (nemožno ju vyštudovať ako samostatný predmet, nejestvuje nijaká sociolingvistická príručka, v nijakej vedeckej inštitúcii niet oddelenia sociolingvistiky atď.).

Sociolingvistiku na Slovensku rozvíjajú tímy v Bratislave, Banskej Bystrici a Prešove, vcelku však v jazykovednej komunite u nás možno vyčleniť tri názorové skupiny: 1. obhajcovia sociolingvistických metód v lingvistickom výskume, 2. autori hlásiaci sa k myšlienkam sociolingvistiky len deklaratívne, 3. autori pochybujúci o zmysluplnosti tohto

výskumu.

Sociolingvistické metódy je nevyhnutné viac než doteraz uplatniť pri príprave kodifikačných príručiek, preskúmať vo väčšej miere než doteraz jazykovú situáciu na Slovensku (najmä mestskú reč), sociálne rozvrstvenie slovenského jazyka a jazykové kontakty slovenčiny (najmä slovensko-české a slovensko-maďarské vzťahy).

Ďalší výskum slovenského jazyka sa nemôže zaobísť bez skutočne systémového uplatňovania sociolingvistických metód v čo najplnšom rozsahu.

PhDr. Slavo Ondrejovič, CSc.
(26. III. 1991 - Banská Bystrica)

Oznamy SJS

Vážení členovia vedeckých spoločností,

oznamujeme Vám, že dňom 1. I. 1991 sa ruší zľava vo výške 20 %, ktorá sa poskytovala členom vedeckých spoločností SAV pri kúpe neperiodickej tlače.

Konáme tak na základe Zbierky zákonov č. 378 zo dňa 20. septembra 1990, ktorá ruší vyhlášku MK č. 200/1955 povoľujúcu túto zľavu.

VEDA, vydavateľstvo SAV

Vážená kolegyňa, vážený kolega,

chceli by sme Vás informovať, že 15. januára tohto roku bola pri Slovenskom komitéte slavistov ustanovená Komisia pre výskum frazeológie, ktorej predsedom je doc. dr. Jozef Mlacek, CSc. K najbližším úlohám tejto komisie patrí spracovanie kompletnej bibliografie slovenskej frazeológie a tiež výskum frazeologickej terminológie. Obe úlohy vyplývajú zo záverov zasadnutí Medzinárodnej komisie pre výskum frazeológie slovanských jazykov pri MKS. Obraciame sa na Vás s prosbou o spoluprácu a prosíme Vás, aby ste nás informovali o všetkých Vašich prácach (aj drobných príspevkoch), ktoré súvisia s touto tematikou. Ide nám najmä o práce, ktoré boli uverejnené mimo našich hlavných časopisov, v menej dostupných zborníkoch, literárnych a kultúrnych časopisoch, prípadne v zahraničí. Boli by sme radi, keby ste nám poslali aj separátne výtlačky týchto prác pre študijný archív frazeologickej literatúry, ktorý by mal slúžiť všetkým záujemcom o štúdium tejto problematiky. V súvislosti so spracovaním frazeologickej bibliografie a výskumom frazeologickej terminológie chce komisia zorganizovať ešte v tomto roku jednodňové kolokvium. Tešíme sa na spoluprácu s Vami!

Korešpondenciu posielajte na adresu
Peter Ďurčo, CSc.
Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV
Panská 26
813 64 Bratislava

Avizované jesenné podujatia Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV sa uskutočnia v Učebno-výchovnom zariadení Univerzity Komenského v Modre-Pieskoch:

1.-2. októbra 1991 4. celoslovenské stretnutie jazykovedcov, ktorého hlavnou náplňou bude Lexikografický seminár venovaný otázkam dvojjazyčnej lexikografie; pozvánky na podujatie dostanú všetci členovia spoločnosti;

21.-22. októbra 1991 Kolokvium mladých jazykovedcov, na ktoré sa okrem referentov môžu prihlásiť (a v záujme úspešného priebehu podujatia by bolo dobre, keby sa prihlásili) aj ďalší, nielen štatutárne mladí účastníci. Prihlásené príspevky prosíme poslať v troch exemplároch na adresu SJS do konca septembra 1991.

Zmeny údajov

Upozorňujeme členov spoločnosti, že od apríla 1991 sa Nálepkova ulica v našej adrese zmenila na **Panskú ulicu.** Zároveň prosíme, aby ste nám oznámili prípadné zmeny v adresách (domov, na pracovisko), iné zmeny vo Vašich osobných údajoch, bibliografické údaje nových publikácií, ako aj ďalšie informácie, s ktorými by ste chceli oboznámiť širšiu jazykovednú verejnosť.

Knižné novinky

Dolník, J.: Lexikálna sémantika. Bratislava, Univerzita Komenského 1990. 304 s.

Dolník, J.: Súčasný slovenský jazyk. Lexikológia. Seminárne cvičenia. Bratislava, Univerzita Komenského 1990. 105 s.

Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii. Materiály z vedeckej konferencie konanej v Smoleniciach 23.-25. mája 1988. Red. J. Bosák. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1990. 192 s.

Kočiš, F.: Slovenčina moja. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1990. 130 s.

Kráľ, A. - Rýzková, A.: Základy jazykovej kultúry. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1990. 125 s.

Metódy výskumu a opisu lexiky slovanských jazykov. Materiály zo sympózia konaného v rámci 7. zasadnutia Lexikologicko-lexikografickej komisie pri MKS (Nové Vozokany 24.-26. apríla 1989). Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1990. 292 s.

Mistrík, J.: Vektory komunikácie. Výberová prednáška zo slovenského jazyka. Bratislava, Univerzita Komenského 1990. 84 s.

Nemcová, E.: Sémantická analýza verb dicendi. Jazykovedné štúdie. Bratislava, Veda 1990. 135 s.

Problémy interlingvistiky. II. Zborník materiálov z interlingvistického seminára (Bratislava 29.-31. III. 1990). Red. S. Košecký. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied, Slovenský esperantský zväz 1990. 128 s.

Sabol, J. - Slančová, D. - Sokolová, M.: Kultúra hovoreného slova. Košice, Rektorát UPJŠ 1990. 293 s.

Studia Academica Slovaca. 19. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1990. 427 s.

Vychádza v náklade 270 kusov - len pre vnútornú potrebu.
Zodpovedná Klára Buzássyová.

Vytlačil: OFPRINT J. HOLÍK Magnetova 11 832 13 BRATISLAVA ☎ 213 985